

NİYAZİ BERKES'İN YETİŞTİĞİ DÖNEM VE İLK YAZILARI*

Hasan DİNÇER**

ÖZ

Sosyolog ve düşünce tarihi yazarı Niyazi Berkes, 21 Ekim 1908'de, Lefkoşa'da dünyaya geldi. 1931-32 ders yılında İstanbul Darülfünunu Felsefe Bölümü'nden mezun oldu. 1935-1939 arasında Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası, Siyasi İlimler Mecmuası, Siyasal Bilgiler dergilerinde yazılar yazdı. 1939'da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Felsefe Enstitüsü'nde asistan oldu. Bu yıllarda Niyazi Berkes'in yazma faaliyetinde bariz bir artış ve yazdığı konularda dikkate değer bir çeşitlenme olmuştur. 1940'larda Ankara köylerinde gerçekleştirdiği sosyolojik tetkiklerinde, Türk Devrimi'nin üst yapı kurumlarında gerçekleştirdiği radikal değişikliklerin kalıcı olmasının, iktisadi ve sosyal hayattaki koşulların da kökten biçimde değiştirebilmesine bağlı olduğu kanaatine varmıştır.

Yurt ve Dünya (1941-1944) dergisinde Faşizm, ırkçılık ve Kapitalizm'e dair yazılar yazdı. Osmanlı modernleşme tarihini incelemiş; İbrahim Müteferrika, Namık Kemal ve Ziya Gökalp'ı Batı, uygarlık, laiklik, din-devlet ilişkileri konularını nasıl anladıkları yönüyle ele almıştır. Bu çerçevedeki yazıları onun, sosyolojiden tarihe özellikle de düşünce tarihine yöneldiğini, Türk tarihi ile Batı toplumlarının tarihi arasındaki temel farklılıkları önemsendiğini göstermektedir. Niyazi Berkes'te 1940'lı yıllardaki; genelde doğu toplumlarında, özelde Osmanlı toplumunda, din-devlet ilişkilerinin tarihsel seyrini araştırma eğilimi, sonraki yıllarda genişleyip derinleşerek ömür boyu sürmüştür.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Çağdaşlaşma, Irkçılık, Kapitalizm, Kemalizm, Laiklik, Mustafa Kemal Atatürk, Niyazi Berkes, Sosyalizm.

* Bu makale, 2012 yılında Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde kabul edilen "Niyazi Berkes'e Göre Kemalizm ve Çağdaşlaşma" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, hdincer@ankara.edu.tr, (ORCID: 0000-0002-4289-9953).

EARLY LIFE OF NİYAZİ BERKES AND HIS FIRST WRITINGS

ABSTRACT

Sociologist and intellectual history writer Niyazi Berkes was born on October 21, 1908 in Nicosia. He graduated from Philosophy Department of Istanbul Darulfunun (University) in academic year of 1931-32. Between 1935 and 1939, he wrote articles for such magazines as Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası, Siyasi İlimler Mecmuası and Siyasal Bilgiler. He was assigned as research assistant to Philosophy Institute of the Faculty of Language, History and Geography in 1939. During those years a significant increase and diversification took place in writing activities of Niyazi Berkes and topics on which he writes. Through sociological studies he engaged in villages of Ankara during 1940s, he attempted to analyze social change phenomenon in villages. With these studies he drew the conclusion that possibility of the radical changes for Turkish Revolution depends on radical changing of conditions of social and economic life. In Yurt ve Dünya magazine which was published between 1941 and 1944, he usually wrote articles about racism, fascism and capitalism. Another issue he mainly dealt with in Yurt and Dünya magazines is modernization steps initiated in Ottoman State. In this sense, he discussed İbrahim Müteferrika, Namık Kemal and Ziya Gökalp in the aspect of how they understood topics of the West, civilization, secularism, and relations between the religion and the state. His writings, which are based on these topics, show that he developed an interest in history, especially the history of thought, rather than sociology and he thought that the fundamental differences between the Turkic and European peoples' history is important. Around the 40's, Berkes' tendency to research the religion-state relations in Eastern Societies, in particular that of Ottoman Society, throughout the history increased and lasted for his whole life, in an ever growing manner.

Keywords: *Capitalism, Civilization, Kemalism, Mustafa Kemal Atatürk, Niyazi Berkes, Racism, Republic, Secularism, Socialism.*

Extended Abstract

Sociologist and intellectual history writer Niyazi Berkes was born on October 21, 1908 in Nicosia. He completed his elementary education in Lefkoşa. His family moved to Istanbul in 1923. In 1927, Niyazi graduated from Istanbul High School.

He graduated from Philosophy Department of Istanbul Darulfunun (University) in 1931-32. He got a scholarship and went to Chicago University for his doctoral education. He was called back in 1939, due to the beginning of the World War II. He was assigned as research assistant to Philosophy Institute of the Faculty of Language, History and Geography in 1939.

In 1948, he was forced to leave Turkey after the purge which took place in Faculty of Languages and History-Geography. As the result of an invitation, he started to work as a scholar in the Canada McGill University, Institute of Islamic Studies until his retirement in 1975. He moved to England after his retirement. He passed away due to a heart attack in Hythe in 18th December, 1988.

Niyazi Berkes wrote many books, papers and worked as a translator in many magazines, starting from the mid-30's. His works focused mainly to the capitalism, racism, the Turkish Revolution, education, development of secularism in Turkey and Europe, Ottoman-Western relations and the economic history of Turkey.

Throughout this paper, Berkes' childhood, family atmosphere, education, teachers and crucial political developments are being analyzed in the context of their effects on his ideas. His books and papers, from the period starting from early 30's and lasting until late 40's, will be taken into consideration. The political, legal, cultural and economical evolution of the Turkey will also be taken into account in this study. In addition to analyzing his thoughts, the topics of his first writings and the changes in his ideas and the reasons behind them will also be explained. The similarities and differences between Berkes' thoughts and mainstream ideas of the same time will be compared. In addition, uniqueness of his methods and ideas will be highlighted alongside with the effects of the thinkers and administrators on the way he thinks. Even though the topic of this paper is the first works of Niyazi Berkes, many other areas, that Berkes worked on both in his first years and the following ones, will be covered. In other words, the continuity of his intellectual path will be tracked.

Niyazi Berkes grew up in an open minded and progressive family. Plenty of books, magazines and newspapers were available in their house. When he was still a kid, the Revolution of 1908 and War of Turkish Independence occurred. His admiration for Atatürk turned to an effort of understanding Atatürk and the Turkish Revolution, with the influence of his teachers in high school and university. After completing his educational process, it can be concluded that Berkes' approach of understanding the history evolved. He used to analyze history on the basis of historical individuals. Later he changed his method to judging the ideas and thoughts represented by the historical figures.

Between 1935 and 1939, he wrote articles for such magazines as *Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası*, *Siyasi İlimler Mecmuası* and *Siyasal Bilgiler*. He was assigned as research assistant in Philosophy Institute of the

Faculty of Language, History and Geography in 1939. During those years a significant increase and diversification took place in writing activities of Niyazi Berkes and topics on which he writes. Through sociological studies he engaged in villages of Ankara during 1940s, he attempted to analyze social change phenomenon in villages. With these studies he drew the conclusion that possibility of the radical changes Turkish Revolution realized in superstructural institutions to be permanent depends on radical changing of conditions of social and economic life. In *Yurt ve Dünya* magazines which had been published between 1941 and 1944, he mainly wrote articles about racism, fascism and capitalism. Another issue he mainly dealt with in *Yurt ve Dünya* magazines is modernization steps taken in Ottoman State. Within this framework, he discussed İbrahim Müteferrika, Namık Kemal and Ziya Gökalp in the aspect of how they understood topics of the West, civilization, secularism, and relations between the religion and the state. His writings, which are based on these topics, show that he got more interested in history, especially the history of thought, rather than sociology and that he found the fundamental differences between the Turkic and European peoples' history important. Around the 40's, Berkes' tendency to research the religion-state relations in Eastern Societies, in particular that of Ottoman Society, throughout the history increased and lasted for his whole life, in an ever growing manner.

Giriş

Yerleşik toplumsal ve siyasal düzeni birdenbire, temelli ve köklü biçimde değiştirme, yeniden şekillendirme eylemi olarak devrimler, dünya tarihinin önemli birer uğrağı olmanın yanında, bireylerin yaşam biçimlerinde olumlu ya da olumsuz yeni bir dönemi açmak gibi bir etkiye de sahiptirler. İdeolojik tutumlar, sınıfsal konum, dine bakış açısı, yenileşme-değişme adımları karşısındaki tavır alış biçimi, kişiler için devrim sonrasında yabancılaşma ve konum kaybetme ya da kendini yeni yapıya ait hissetme, yükselme gibi süreçleri hazırlar.

Türkiye'nin geçirdiği siyasal, toplumsal dönüşümler ve sıçramalar ile çocukluğu, eğitimi ve ilk yazıları bu makalenin konusu olan Niyazi Berkes'in* hayatındaki kaygılar, etkilenmeler ve iniş-çıkışlar arasında bariz bir paralellik olduğu görülmektedir. 1918 Mondros Ateşkesini takiben Türk topraklarının işgal edildiği, geleceğin belirsiz olduğu yıllar, Kıbrıs'ta yaşayan Berkes ve ailesi için de kaygı, korku dolu seneler olmuştur. Kurtuluş Savaşı'nın zaferle noktalandığı 1922 yılında Niyazi ve ikizi Enver

* Makalede yer verilen kişiler, Soyadı Kanunu'nun kabulünden sonra aldıkları soyadlarıyla yer alacaktır.

on dört yaşındadır. Bu yaştaki ikizlerin anne-babayı Türkiye'de yaşamaya ikna edebilmeleri, güvenli ve güzel bir gelecek hayalinden temellenmiş olmalıdır.

Niyazi'nin kendisine rol model seçtiği yaşlar, Mustafa Kemal'in yıldızlaştığı, Türk halkının yorgun ama gururlu ve muzaffer olduğu yıllardır. Niyazi'nin bedenen ve fikren büyümesi, Türkiye'nin bağımsızlık temelinde yepyeni bir yapıya bürünme ve kalkınma çabalarıyla paralel yürümüştür.

Ailesinin İttihat ve Terakki dönemi yeniliklerine olumlu bakışı, din konusundaki serbestliği, mahalledeki Rumlarla komşuluk, Niyazi'nin yeniliğe açık karakterini şekillendiren başlıca unsurlar olmuştur. Niyazi en başından, Türkiye'nin yaşadığı devrim süreci hakkında olumlu düşüncelere sahiptir ve Mustafa Kemal Türkiye'sinde mutlu bir gelecek umuduyla İstanbul'a gelmiştir.

Resimlerinden tanıdığı Mustafa Kemal'i derinden anlama çabası lise ve üniversite yıllarında yeşermiştir. Çabasını, bilimsel temeller üzerinde yükselen bir faaliyete dönüştüren kişiler, öğretmenleri Hasan Ali Yücel, Hilmi Ziya Ülken, Mehmet İzzet, özellikle de Ebulula Mardin'dir. Öğrencisi olduğu Darülfünun'un Türk Devrimi'ne kayıtsız kalması, ülkedeki yönetim kadrolarının sığılığı ile Mustafa Kemal'in devrimciliği arasındaki zıtlık, Berkes'in kendini geliştirme çabasının ateşleyicisi olmuştur. Sosyoloji eğitimi için gittiği ABD'den döndüğünde, yazma konusundaki göze çarpan üretkenliği, fikri düzeyinin terakki edişi kadar, ülkesine yararlı olma çabası ile de ilgilidir.

Doktora tezinden türetilmiş olan bu makalede Niyazi Berkes'in 1930'ların ortalarından 1940'ların sonlarına kadar olan evrede kaleme aldığı makale ve kitaplarda; Mustafa Kemal Atatürk, Kemalizm, sekülerizm, aydınlar/fikirler/kurumlar çerçevesinde Türk Devrimi, Osmanlı modernleşme tarihi, çağdaşlaşmanın Batı'da ve Türk toplumunda izlediği seyir konularındaki düşünceleri tahlil edilecektir.

Niyazi Berkes'in, karakter ve ilk eğilimlerini şekillendiren başlıca unsurlardan olan aile ortamı, ilköğretimi, fikri arayışlarını/tepkilerini şekillendiren öğretmenleri dolayısıyla lise ve üniversite yılları, ilk yazılarındaki temel yönelişler, Ankara'da temas ettiği bürokratik ve aydın çevrelerin ondaki etkileri, Türkiye'nin geçirdiği dönüşüm süreçleri ile birlikte ele alınarak; bütün bu olgu ve olayların sonraki dönemlerde, Berkes'in düşünce ve yazma etkinliğini nasıl biçimlendirdiği, fikirlerinde gözlemlenebilen süreklilik veya değişim çizgileri olarak değerlendirilecektir.

Çocukluk Dönemi ve İlk Eğitim Yılları

1908 yılı Türk tarihi açısından, bir dönemin bitişi ve büyük sarsıntıların yaşanacağı yeni bir dönemin başlangıcı olmak anlamında, bir dönüm noktasıdır. İngiltere ve Rusya'nın 1908'de Reval Görüşmesi ile Osmanlı topraklarını paylaşmak konusunda anlaşmaları; Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları gibi büyük toprak kayıplarının ve bu savaşlarla iç içe geçen büyük trajedilerin de hazırlayıcısı olmuştu.

Avrupa diplomasisinde ortaya çıkan bu yeni politika, Osmanlı siyasal yapısında büyük bir dönüşüm gerçekleştirecek olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ülkenin kaderine el koyma hamlesini hızlandırıcı bir etki yapmıştı. Cemiyet, Reval Mülakatı akabinde ordu içindeki gücüne dayanarak II. Abdülhamit'e karşı ayaklanmış, Padişah, 1878'de askıya aldığı Kanun-ı Esasi'yi 1908 yılında tekrar uygulamaya koymak zorunda kalmıştı.¹

II. Meşrutiyet dönemi bitişler, başlangıçlar, arayışlar ve tarihin yasası karşısında kaybediş evresi olarak değerlendirilebilir. II. Abdülhamit'in baskıcı yönetimine başkaldırı olarak hürriyet parolası ile açılan dönem, kurtarılmaya çalışılan bir devletin çökmeye devam ettiğini görmekten doğan çaresizlik eseri politikalar ile giderek yeni bir baskı evresi olmuştur.

Art arda gelen savaşlar, büyük toprak kayıpları, en çok istenenin, *İttihad*'ın gerçekleşemeyeceğinin yaşanarak öğrenilmesi anlamına gelmiştir. Başka bir açıdan bakılırsa, II. Meşrutiyet dönemi insan ve toprak kaybedilen ama Türklük bilincine vararak, toplumun, kendini bulduğu bir dönem olmuştur. "*Bu devlet nasıl kurtarılabilir*" arayışı, Osmanlı tarihinde görülmemiş bir düşünce zenginliği yaratmış, Osmanlıcılık, İslamcılık, Mesleki İçtimai, Garpcılık, Sosyalizm, Türkçülük gibi fikir akımları doğmuştu.² Yıkılıştan bir yeniden doğuş yaratacak kuşakların dimağını da bu dönemin siyasal gelişmeleri ve fikri zenginliği beslemişti.

Niyazi ve ikiz kardeşi Enver, 21 Ekim 1908'de Kıbrıs'ın Lefkoşa şehrinde, bahçeli bir evde doğmuştur. Annesi Dervişe Hanım, babası Hüseyin Hüsnü Efendi idi. Annesi ev hanımı, babası, Lefkoşa dışındaki sinir hastalıkları Hastanesi çalışanlarındandı.³

¹ 1889'da İstanbul'da İttihad-ı Osmani adıyla kurulan cemiyet daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti adını almıştır. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, Arba Yayınları, İstanbul, 1952, s. 108.

² Tarık Zafer Tunaya, **Hürriyeti İlan İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar**, Baha Matbaası, İstanbul, 1959, s. 70-76.

³ Hafızanın güçlü olması, aile bireylerinin ortak ve belirgin özelliği olarak anılmıştır. Harid Fedai, "Niyazi Berkes'in Kıbrıs Günleri Üzerine Bazı Değİnİmeler" **İz Bırakmış Kıbrıslı**

Ailenin beş çocuğu bulunmaktaydı: Mustafa Zahit, Yusuf Ziya, Salih Zeki, Niyazi ve ikizi Enver.⁴ Hüseyin Hüsnü Efendi'nin evi Lefkoşa'nın Tahtakale Mahallesinde, bugünkü Belediye Çarşısı'nın arkasında Ermu Sokağı'nın güneyinde ona paralel giden yol üzerindeydi. Hüseyin Hüsnü Efendi emekliye ayrıldıktan sonra o zamanki Ayasofya İlkokulu'nun bir kenarında öğrencilerin kırtasiye ve başka gereksinimlerini karşılayan küçük bir dükkân açmıştı. Niyazi'nin ağabeyi Mustafa Zahid Efendi eczacı, diğer ağabeyi Salih Zeki, Kıbrıs Maden (MCM) Şirketi çalışanlarındandı.

Niyazi'nin doğduğu yıl, 1908 İnkılabının toplumda büyük bir coşkunlukla karşılandığı, aydınların, yöneticilerin devletin kurtuluşuna dair umutlarının arttığı, basın üzerindeki kısıtlamaların kaldırılmasıyla, düşünsel zenginliğin sayısı hızla artan gazete ve dergi sayfalarına yansdığı yıldır.

Niyazi ve Enver doğduğunda aile büyüklerinin verdiği Ahmet ve Mehmet isimlerine büyük kardeşlerin itirazı, isimlerinin Enver ve Niyazi olması konusundaki ısrarı, adları Hürriyet'in İlanı ile özdeşleşen kişilere beslenen saygının işareti olsa gerektir.

Yetişkin aile bireylerinin ülkede yaşanan siyasal gelişmeleri yakından takip etmesi, evlerine dönemin önde gelen gazetelerinin, dergilerinin ve bazı yazarların kitaplarının girmesini sağlamıştır.

Berkes anlarında, evlerine *Vakit*, *İkdam*, *Vatan*, *Tasvir-i Efkâr* ve *Akşam* gazetelerinin, *Servet-i Fünun* ve Azerbaycan'dan gelen mizah dergilerinin girdiğini, çocukluğundan başlayarak Abdülhak Hamit, Süleyman Nazif, Yusuf Akçura, Yakup Kadri, Falih Rıfkı, Aka Gündüz ve Halide Edip'in yazıları veya kitapları, Kıbrıs'ta sürgün olan Şair Eşref'in şiirleri ve Hüseyin Cahit'in İslam tarihi çevirileri ile tanıştığını ifade etmiştir.⁵

Balkan Savaşları sonrasında beliren Türkçülük ve Halkçılık akımları ve bu akımların eğitime yansıyan uygulamaları Niyazi'nin ilk eğitim yıllarında da etkili olmuştur. İlk ve ortaokul yıllarında öğretmenlerinin ezberlemeyi

---

Türkler 1. Sempozyumu Niyazi Berkes 21-23 Nisan 1999, Yayına Hazırlayan: İsmail Bozkurt, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları, Gazimağusa, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, 2000, s. 41.

⁴ Niyazi Berkes'in aile ağacını Fedai hazırlamıştır. Harid Fedai, "Niyazi Berkes'in Kıbrıs Günleri Üzerine Bazı Değışmeler", **İz Bırakmış...**, s. 58.

⁵ Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 33-36.

yasaklaması, yazıları Türkçeleştirmek için Osmanlıca yazımında her sesi bir harfle göstermesi bu uygulamalardan bazılarıdır.⁶

1878 yılında İngiltere'ye kiralanan Kıbrıs, 1914'te aynı ülke tarafından ilhak edilmişti. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru adanın geleceğinin belirsizliğinden doğan kaygılar, her Kıbrıs Türk'ü gibi Rumlarla çevrili bir mahallede oturan Niyazi'nin ailesinde de hissedilmiştir. Türk Kurtuluş Savaşı yıllarında daha da artan endişeyi Berkes, yıllar sonra hatırlamaktadır: “Annem, Tanrım, askerimize güç ver; milletimize acı; bizi esir etme,” diye mırıldanarak dua ederken Enver'le ben pencerelerden karanlıklara bakarak için için ağlardık. Ulusal, siyasal bilincimizin uyanışı böyle başladı.”⁷

Berkes, bu dönemin etkisini “Yaşamda kendime geldiğim yıllar bu 11 ile 14 yaş arası yıllardır. Bundan ötürü bu dönemin, Türkiye'de yaşıtım olan kişilerden daha çok etkisi altında kaldım. Yaşamımın bundan sonraki düşün ve duygu yönünü bu dönem çizmiştir” şeklinde ifade etmiştir.⁸

Berkes'in, kişisel gelişiminde kalıcı izler bıraktığını ifade ettiği yıllar Türk tarihi açısından bir yeniden doğuş dönemi olmuştur. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'ndan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkesi ile çekilmişti. Ateşkes sonrası Türk toprakları işgal edilmiş, kurtuluşa dair çeşitli fikirler ve arayışlar belirmişti. Amerikan veya İngiliz mandaterliğinde bir Osmanlı Devleti fikri padişah, Hükümet ve bazı aydınlar tarafından tek seçenek olarak kabul edilmekteydi. Anadolu'da ise işgali yaşamaktan doğan bir gerçekçilik ile dağınık da olsa, Müdafaa-i Hukuk örgütleri ve Kuvayı Milliye birlikleri kurulmuş ve silahlı mücadeleye girişilmişti.⁹

19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Mustafa Kemal, Amasya Genelgesi'nin ilanında, Erzurum ve Sivas kongrelerinin çalışmalarında, tam bağımsızlık fikrinin savunucusu olarak, belirleyici bir rol oynamış, Kurtuluş Savaşı'nın lideri olarak belirmişti.¹⁰ 23 Nisan 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi, otoritesini kabul ettirmek, işgalleri sonlandırmak ve yeni kurulan devleti kalıcı kılmak gibi çok yönlü bir mücadelenin uygulayıcısı

⁶ Berkes, daha ilk gençlik yıllarında medrese zihniyetinden uzak yetişmiş, bilimsel düşünmeye meyilli bir Osmanlıdır. Yenilikçi bir Türkçü, içi (ruhu) aristokrat ve entelektüel, dışı (eylemleri) topluma karşı duyarlı ve hümanist ve dahası büyük hayalleri olan genç Kıbrıslı Türk olmak onun hamurunda vardır. Ali Nesim, “Niyazi Berkes'in Kıbrıs Yıllarında Sosyal Kültürel ve Eğitimsel Yapı”, **İz Bırakmış...**, s. 132.

⁷ Niyazi Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, 2. Basım, Adam Yayınları, İstanbul, 1993, s.12.

⁸ Berkes, **Unutulan...**, s. 27.

⁹ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Söylev**, Basıma Hazırlayan: Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, 11. Basım, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982, s. 35-46.

¹⁰ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi 1. Kitap İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, s. 175-178,219-241, 205-219.

olmuştu. Bu yolda düzenli ordu kurulmuş, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu kabul edilmişti.¹¹

TBMM emrindeki düzenli ordunun silahlı mücadelesi 1921 yılında başlamış, I. İnönü Savaşı, II. İnönü Savaşı, Sakarya Meydan Muharebesi, Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Savaşı ile Türk yurdu işgallerden arındırılmıştı.¹² Lozan Konferansı öncesinde, 1 Kasım 1922'de de TBMM tarafından Saltanata son verilmişti.¹³

Sakarya Zaferi'nden sonra Niyazi'nin ailesinde, Kıbrıs ve Türkiye'ye dair kaygıların yerini, geleceğe güvenle bakabilme duygusu almıştır. Berkes'in Türkiye'deki gelişmeler ile ilgisinde kurtuluşun simgesi olarak gördüğü Mustafa Kemal merkezi bir yer işgal etse de; onun Türk Devrimi'nin Osmanlı kurumlarını tasfiye adımları ile de ilgilendiği anlaşılmaktadır.¹⁴ Zira ortaokulu bitirdiği sıralarda, Saltanatın kaldırıldığı günlerde, sınıf arkadaşıyla bu konuyu tartışmış, Saltanatın ardından Halifeliğin de kaldırılması gerektiğini savunmuştur. Bu konuyu evde anlatması ve aile büyüklerinin onu ciddiyle dinlemeleri, Berkes'in erken yaşlarda ilgilendiği konulara ışık tutmasının yanında aile ortamı hakkında da fikir vermektedir.

Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanması ve yeni bir Türk Devletinin kurulması, Niyazi ve ikiz kardeşi Enver'i büyük umutlar beslenen yere yöneltmiş, anne, baba ve ikizler 1922 yılında İstanbul'a taşınmıştır.¹⁵

Lise ve Üniversite Yılları

Aile, uzun bir yolculuk sonunda 1922 yılında İstanbul'a gelmiştir. Şehir, görünüşü itibarıyla onda hayal kırıklığı yaratmıştır¹⁶. Berkes'in

¹¹ Birinci TBMM'nin çalışma sistematığı, kabul edilen kanunlar, Meclis içi gruplar ve fikri ayrılıkları konusunda: İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1997, s. 55-74, 148-193, 227-280.

¹² Necdet Aysal, "Savaş Dönemi ve Cephele (Askeri ve Siyasi Gelişmeler)", **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, (Editör, Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan), 6. B., Siyasal Kitabevi Yay., Ankara, 2018, s. 124-133.

¹³ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi 2. Kitap Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyetine**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992, s. 276-280.

¹⁴ Berkes, gazetelerden edindikleri ilk Mustafa Kemal fotoğrafını kitap dolabına yapıştırdıklarını ve gazetelerden kestikleri harflerle oluşturdukları cümleyi fotoğrafın altına yerleştirdiklerini belirtmektedir. Cümlede: "Yaşasın Mustafa Kemal." Yazmaktadır. Berkes, **Atatürk ve ...**, s. 16.

¹⁵ Baba Hüseyin Hüsnü Efendi, 1941 yılında bir trafik kazasında hayatını kaybetmiştir. Harid Fedai, "Niyazi Berkes'in Kıbrıs Günleri Üzerine Bazı Değınmeler", **İz Bırakmış...**, s. 45.

¹⁶ Ülkenin yıllardır yaşadığı çöküntü ve yıkıntıları bilmediğini, uzakta olmanın, biraz da Servet-i Fünun sayfalarındaki resimlerin etkisiyle Paris gibi bir şehre geleceğini hayal ettiğini ifade etmektedir. Niyazi Berkes, **Atatürk ve ...**, s. 17; Berkes, **Unutulan ...**, s. 42.

İstanbul Lisesi yılları, Osmanlı'dan devralınan dini nitelikli siyasal kurumların, hukuksal metinlerin laik bir yapı kurmak hedefi ile tasfiye edildiği yıllar olmuştur.

Berkes'in bazı lise öğretmenleri hakkında yazdıkları, üniversitede Felsefe bölümünü seçmesinde etkili olan unsurları anlamaya yarayacak niteliktedir. Muhsin Bey'i, tarihin tadını ve anlamını öğreten, Edebiyat ve Felsefe hocası Hasan Ali Yücel'i, geniş bir felsefe ilgisi veren, Hilmi Ziya Ülken'i, felsefenin derinliğini kavratran hocalar olarak takdirle anmıştır.

Öğrenci olarak Berkes ilk saha çalışmasını lise yıllarında yapmıştır. Hilmi Ziya Ülken, Berkes'in de dâhil olduğu bir grup öğrenciyi gözlem amacıyla Toptaşı'ndaki Akıl Hastalıkları Hastanesi'ne götürmüştür.¹⁷

Aynı yıllar, Berkes'in, Pertev Naili (Boratav), Vehpi Eralp, Kenan Hulusi ve Sebati Ataman ile de tanışıp dost olduğu yıllardır.¹⁸

Liseyi bitiren Berkes, daha çok ekonomik kaygılarla İstanbul Darülfünunu Hukuk Fakültesi'ne başlamıştı. Ancak Berkes'in, Fakülte'yi ezbere dayalı, zengin olma amacını aşırılaştıran, en önemlisi de, Türk Devrimi'ne, bu yoldaki radikal hukuk değişikliklerine kayıtsız kalan bir bölüm olarak görmesi Felsefe bölümüne geçmesine sebep olmuştur.

Hukuk Fakültesi'ne dair belki de tek somut takdir ifadesi Medeni Hukuk hocası Ebul'ula Mardin için söz konusudur: "*Bütün ömrümde o hoca ayarında bir profesöre rastlamadım (yabancı ülkelerde bile).*"¹⁹

¹⁷ Hilmi Ziya Ülken: (İstanbul 1901- İstanbul 1974). Fikir adamı, yazar. Mülkiye Mektebi'ni bitirdi. İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde 1940 yılında profesör oldu. 1938-1943 arasında İnsan dergisini yayınladı. Eserlerinden bazıları: İçtimai Doktrinler Tarihi, Din Sosyolojisi, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Şeytanla Konuşmalar. Eyyüp Sanay, **Hilmi Ziya Ülken**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 17-21.

¹⁸ Sebati Ataman: (1907-1992). Emniyet müdürlüğü, valilik yaptı. 1954 ve 1957'de DP Zonguldak milletvekili oldu. Sanayi bakanlığı (1958-1959) yaptı. 1975'te AP'den Zonguldak, ardından Ankara milletvekili seçildi (1977-1980). **TBMM Albümü 1920-2010**, C. 2 1950-1980, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, 2. Basım, Ankara, 2010, s.601; Kenan Hulusi Koray: (1906-1943). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden mezun oldu. *Vakit* Gazetesi'nde çalıştı. Hikâyeleri, *Servet-i Fünun*, *Resimli Uyanış*, *Milliyet*, *İkdam*, *Muhit*, *Mektep*, *Varlık*, *Tan*, *Yıldız* gibi gazete ve dergilerde yayımlandı. İhsan Işık, **Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi**, C. 2, 3. Basım, Elvan Yayınları, Ankara, 2004, s. 1101.

¹⁹ Berkes, **Unutulan ...**, s. 49; Ebulula Mardin: (İşkodra 1880-İstanbul 1957). Hukuk bilgini. İstanbul Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu (1903). Mülkiye Mektebi'nde hocalık yaptı. 1914-1919 arasında Niğde ve Mardin milletvekilliği yaptı. Meşihat Mektupçusu, Müsteşar ve Şura-yı Evkaf üyesi oldu. Medresetül Kuzat'ta müderris oldu (1923). İsviçre Medeni Kanunu'nu Türkiye'de uygulamak için kurulan komisyonda çalıştı. İstanbul Üniversitesinden ordinaryüs profesör olarak mezun oldu (1951). Eserlerinden bazıları:

Felsefe bölümünü bitirdiğinde ortaokul ya da lise öğretmenliği dışında başka seçeneği olmayacağını farkındadır. Ancak ne istediğinin de bilincindedir: “*Beni asıl ilgilendiren derslerin konularıydı.*”²⁰

Felsefe bölümüne geçen Berkes’in, bölümün bazı hocaları ile ilgili en önemli eleştirisi her hocanın bir Batılı düşünürle saplanıp kalmış olmasıdır. Ona göre İsmail Hakkı (Baltacıoğlu)’nın baş peygamberi Emile Durkheim ardılı kendisi, Mustafa Şekip (Tunç)’un baş peygamberi Henri Bergson, ardılı Sigmund Freud idi. Halil Nimetullah’ın bağlandığı düşünür ise Levy Bruhl idi.²¹

Babanzade Ahmet Naim’i alanında sığ bulmanın yanında, ulusçuluk ve laiklik düşmanı olarak da görmüştür²². Berkes, Mehmet İzzet’i en sevdiği hoca olarak zikrederken, Orhan Sadettin’i seminer uygulamasını başlatmasıyla hatırlamaktadır. Mehmet İzzet’in ölümünden sonra onun derslerine Mehmet Servet girmiştir. Berkes’in, Mehmet Servet’in, “*Meslek*”

İlmiye Salnamesi, Rehin, Ahkâm-ı Evkaf, Ayni Haklar, Hukuku Medeniye Dersleri. Recai Seçkin, “Ebulula Mardin ve Eserleri 1880-1957”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt:13, Sayı: 02 (1958), s. 180-184.

²⁰ Berkes, **Unutulan ...**, s. 51.

²¹ İsmail Hakkı Baltacıoğlu: (İstanbul 1886-Ankara 1978). İstanbul Üniversitesi Tabii Bilimler Bölümü mezunu. 1913’te İstanbul Üniversitesi’nde pedagoji profesörü oldu. 1923’te Edebiyat Fakültesi Dekanı daha Üniversite’nin rektörü oldu. 1933 Üniversite Reformu’nda kadro dışı bırakıldı. Yeni Adam dergisini (1933-1942) yayınladı. 1939’da DTCF Pedagoji kürsüsüne geçti. Milletvekilliği (1942-1950) yaptı. Eserlerinden bazıları: Talim ve Terbiyede İnkılap, Terbiye İlmi, Demokrasi ve Sanat, Tarih ve Terbiye, Mürebbilere, İçtimai Mektep, Toplu Tedris. Mehmet Güngör, “Çağının Önünde Koşan Bir Aydın: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu”, **Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1, Haziran 2008, s. 57; Emile Durkheim: Fransız toplumbilimci (1858-1917). Ecole Normale Supérieure’de öğrenim gördü. *Regles De La Methode Sociologique (Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları)* adlı eseri, toplumbilimi bilimsel bir alan olarak kurmaya ve inceleme nesnesi ile yöntemlerini belirlemeye en çok katkıda bulunmuş yapıtlardan biridir. Toplumsal tiplerin gelişimini, uyum içinde toplumla bütünleşmesini (*dayanışmayı*), inceledi. Başlıca eserleri şunlardır: *Le Suicide (İntihar)* 1897, *De La Division Du Travail Social (İçtimai Taksimi Amal)* 1893, *Les Formes Elementaires De La Vie Religieuse (Dinsel Yaşamın Temel Biçimleri)* 1912. Cemil Sena, **Filozoflar Ansiklopedisi**, C. 1, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1974, s. 579-583.

²² Berkes, **Unutulan ...**, s. 53. Berkes, Babanzade Naim’in Felsefe bölümü hocası olarak kızların okumasını gereksiz gördüğünü, bu fikrini de kaba bir şekilde kızlara ifade ettiğini nakletmektedir. Berkes, **Atatürk ve ...**, s. 21; Babanzade Ahmet Naim: (1872-1934). Mülkiye Mektebi mezunu. Sebil’ürreşat’ta yazılar yazdı. İslamcılık akımının önde gelenlerinden biri olarak Türk milliyetçiliğine karşı çıktı. Dar’ülfünun’da felsefe dersleri okuttu. Mütareke yıllarında Ayan üyesi oldu (1919). Cumhuriyetin İlanından sonra Dar’ülfünun’daki görevine döndü. Recep Kılıç, “Babanzade Ahmed Naim’in Felsefi Görüşleri”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 36, Sayı: 01 (1997), s. 299-302.

dergisinde Darülfünun'a dönük eleştirilerini okuması ve haklı bulduğunu belirtmesi bu kurumla ilgili gelişmeleri takip ettiğini göstermektedir.

Berkes fakülte dışı zamanlarda Ahmet Hamdi Tanpınar, Nurullah Ataç, Ahmet Haşim ve Mükrimin Halil Yinanç gibi dönemin aydınlarının Küllük'teki sohbetlerinin dinleyicisi olmuştur. Aynı yıllarda Türkiye'de ilk kez dolaylı da olsa ırkçılık fikirleri ile tanıştığını da belirtmiştir.²³

Ankara Günleri

Niyazi Berkes Felsefe bölümünden mezun olduktan sonra, Cumhuriyetin 10. yılına yetiştirilmek üzere Halkevi kitaplığını düzenlemek göreviyle, Ankara'da çalışmaya başlamıştır. Onun ilk dönem yazılarını ve eğilimlerini değerlendirebilmek için genel hatları ile 1930'lu yıllarda Türkiye'de yaşanan siyasal gelişmelere bakmak yararlı olacaktır.

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra siyasal, hukuksal ve kültürel alanlarda gerçekleştirilen köklü dönüşümler, silahlı mücadele yıllarında uyumlu çalışan kadrolarda derin görüş ayrılıkları yaratmıştı. CHP'nin Meclis üstünde baskı kurduğunu savunan ve hürriyet yokluğundan şikâyet eden, çoğunluğu asker kökenli olan milletvekilleri, CHP'den ayrılarak 17 Kasım 1924'te, Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuşlardı.²⁴

13 Şubat 1925'te Şeyh Sait İsyanı çıkmış, ayaklanmayı bastırmak üzere 4 Mart 1925'te TBMM'de Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edilmişti. Ayaklanma ile ilgili soruşturmayı yürüten iki mahkemeden biri olan Ankara İstiklal Mahkemesi'nin, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın yürüttüğü faaliyetlerin, dolaylı biçimde de olsa, ayaklanmada etkili olduğu konusunda Hükümet'i uyarması üzerine Bakanlar Kurulu, Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanarak 3 Haziran 1925'te TCF'yi kapatmıştı.²⁵

²³ Aynı yıllarda Edebiyat bölümünde öğrenci olan Nihal Atsız'ın, kendisi ve bu yıllarda tanışarak yakın dost olduğu Macit (Gökberk) için Türk olmadıklarını söylediğini, bunun kendisine kadar geldiğini belirtmektedir. Berkes, **Unutulan ...**, s. 59.

²⁴ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, Arba Yayınları, İstanbul, 1952, s. 607.

²⁵ "Takrir-i Sükûn... adı verilen tasarının esasları tek bir maddede toplanmıştı: Gericiliğe, ayaklanmaya ve memleketin sosyal düzenin ve huzur ve sükunun ve güvenliğini ve asayişini bozmaya neden olacak bütün kuruluşlar, kışkırtmalar, girişimler ve yayınları, hükümet, Cumhurbaşkanının onayı ile doğrudan doğruya ve idare olarak yasaklamaya yetkilidir. Bu gibi eylemcileri hükümet İstiklal Mahkemesine verebilir." Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi 3. Kitap (Birinci Bölüm) Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995, s. 134-135; Necdet Aysal, "Atatürk Döneminde İç Politika", **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, (Editör, Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan), 6. B., Siyasal Kitabevi Yay., Ankara, 2018, s. 169-172.

TCF'nin kapatılmasından başka Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanılarak, 1925-1929 arası dönemde, basın üzerinde tam bir kontrol kurulduğu ve çeşitli cezalandırmalara gidildiği, Şapka Kanunu'nun uygulamaya konduğu, İzmir Suikastı girişimi dolayısıyla İttihatçıların tasfiye edildiği, Medeni Kanun başta olmak üzere hukuk alanında köklü değişikliklerin gerçekleştirildiği belirtilmiştir.²⁶

Bu gelişmelere ek olarak 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın Türkiye'ye etkisi, Menemen Olayı ve Batı'da Faşist ve Sosyalist rejimlerin yükselişi gibi olgular, 1930'ların başlarında Türkiye'de ortaya çıkan yeni anlayışların ve uygulamaların hazırlayıcıları olmuştur.

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, Türkiye'de 1923'ten beri izlenen liberal ekonomi politikalarının başarısızlığını kanıtlamış, devlet öncülüğünde yürütülen, sanayileşmeyi hedefleyen planlı ekonomi politikalarını hazırlamıştı. Bu arada Sovyetler Birliği'nin 1929 Bunalımı'nı, planlı sanayileşme politikaları ile aşması, Türkiye'deki yeni ekonomi politikalarına etki eden dış olgu olarak anılmalıdır.

12 Ağustos 1930'da Mustafa Kemal'in yönlendirmesi ve teşviki ile Ali Fethi Okyar başkanlığında Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştu. 1923 yılından beri ülkeyi yöneten Cumhuriyet Halk Fırkası'nın toplumda yoğun şikâyetleri doğuracak bir yönetim sergilemesinin, 1929 Ekonomik Bunalımı'nın olumsuz etkisinin Türk toplumunda ağır biçimde hissedilmesinin Mustafa Kemal'i, CHF yanında bir ikinci partiyi gerekli bulma düşüncesine yönelttiği vurgulanmıştır.²⁷

Halktan yoğun ilgi görmüşse de, yaşanan siyasal gerginlikler sonrasında SCF, 17 Kasım 1930'da kendini feshetmişti. CHF'nin bir muhalefet partisinin varlığına katlanamaması, iktidarını yitirme olasılığı karşısında SCF'yi yıpratma yönünde çaba harcaması ve bu eylemlerin Mustafa Kemal'i bile aşması, SCF'nin devrimlerin henüz kökleşmediği dönemde vakitsiz olarak kurulması, CHP önde gelenlerinin Mustafa Kemal'i iki partiden birini

²⁶ Mete Tunçay, **T.C.'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, 3. Basım, Cem yayınevi, İstanbul, 1992, s. 127-173.

²⁷ "Gazi Mustafa Kemal, SCF'nin bu yokluğa, bu maddi ve manevi perişanlığa bir çare olacağını düşünüyordu." Çetin Yetkin, **Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi Serbest Cumhuriyet Fırkası**, 2. Basım, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997, s. 34; Necdet Aysal, "Yönetim Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler Serbest Cumhuriyet Fırkası-Menemen Olayı", **Atatürk Yolu**, C. 11, No: 44, (Güz 2010), s. 589-590.

tercih etme yönünde zorlaması, SCF'nin fesih kararında etkili olan başlıca olgulardır.²⁸

Yukarıda değinilen dış gelişmelerle birlikte, kısa ömrüne rağmen SCF, halktaki memnuniyetsizliği somutlaştırması yönüyle, devleti yöneten kadrolarda anlaşılabilir kaygılar yaratmış, 1930'ların başından itibaren iktisadi olduğu kadar siyasi alanda da yeni politikaların doğuşunda etkili olmuştur. Bu politikalar, ülkede tek parti yönetiminin pekiştirilmesi yolundaki düzenlemeler şeklinde somutlaşmıştır.²⁹

1931 yılında Altı İlke'nin CHP programında yer alması, devrimi gerçekleştiren ve ülke yönetiminde tek olmakta kararlı olan CHP'nin, bir anlamda kaybolan toplumsal desteği kazanma yolundaki ideolojik atılımı olmuştur. Bu dönemde Türk Devriminin niteliklerini belirginleştirme çabalarını hızlandıran bir diğer olgu da Faşizmin ve Sosyalizmin, yükselen itibarlarıyla Türkiye'de taraftar bulmasıdır ki bu da istenmeyen bir durumdur.

Tek partili yönetimi kalıcı hale getiren siyasal uygulamalar Türk toplumunun çatışan değil birbirleriyle dayanışma halinde olan sınıflardan mürekkep olduğu, CHP'nin bütün toplumsal kesimleri temsil ettiği, dolayısıyla bir başka partiye ihtiyaç olmadığı söylemiyle paralel yürütülmüştür. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kendini feshetmesinden sonra basın yoluyla, topluma, bir ikinci partinin kurulmasının imkânsız ve gereksiz olduğu düşüncesi aşılarmaya çalışılmıştır. Devletçilik ve Halkçılık ilkeleri bu söylemin temel eksenleri olmuştur.³⁰

10 Nisan 1931'de toplanan Türk Ocakları Kurultayı'nda, Mustafa Kemal'in isteği doğrultusunda, Ocakların kapatılması ve tüm mal varlığının CHP'ye devredilmesi kararı alınmış, 19 Şubat 1932'de resmen kurulan Halkevleri Türk Ocakları'nın binalarında çalışmalarına başlanmıştır.³¹ Cumhuriyet ideolojisini kitlelere benimsetmek gayesiyle kurulan Halkevlerinin kuruluşunda çelişkili yaklaşımları görmek de mümkündür. Zira bu kurum tesisi edilirken, kitle eğitiminde başarılı olduğu düşünülen

²⁸ Yetkin, *Atatürk'ün Başarısız...*, s. 229-244.

²⁹ Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi – II 1931-1938 Tek Partili Cumhuriyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 3; Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983, s.17-19; Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, 3. Basım, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s. 151.

³⁰ Yetkin, *Türkiye'de Tek...*, s. 256.

³¹ Yetkin, *Türkiye'de Tek...*, s. 87.

Almanya, Çekoslovakya ve İtalya gibi ülkelerden esinlenilmiştir.³² Diğer yandan Halkevlerinden, toplumu Faşizm ve Sosyalizm gibi akımların etkilerinden koruması beklenmiştir.

1933 yılında Darülfünun'un, İstanbul Üniversitesi'ne dönüştürülmesini, 1935'te Mason derneklerinin kapatılmasını da tek parti yönetimini takviye eden adımlar olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Yukarıda kısaca değinilen yeni ekonomik, kültürel ve siyasal uygulamaların, bu uygulamaları ideolojik bir çerçeve içinde anlamlandırma çabalarıyla eş zamanlı olması söz konusudur. Başka bir ifade ile bu dönem, günümüze kadar zenginleşerek gelecek olan, Kemalizm'i (ya da Türk devrimini) izah denemelerinin başlangıcı olmuştur. Anılan dönemde öne çıkan Kemalizm yorumlarına değinmeden önce yönetim kademesinde yer alanların dönem uygulamalarına dair açıklamalarına kısaca değinmek yararlı olacaktır.

Mustafa Kemal, yukarıda yer verilen uygulamaları, dönemin koşullarından kaynaklanan gereklilikler olarak açıklamıştır. Tek partili yönetimin sakıncalarının farkında olduğunu ifade etmiş, ancak belirli amaçlara ulaşabilmek için, maddi manevi bütün kuvvetleri bir araya toplamayı ve aynı amaca yöneltmeyi zorunluluk olarak görmüştür. O'na göre ülkenin ve devrimin içeriden ve dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı korunması için bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi güçler aynı çatı altında toplanarak ortak amaç için çalışmalıdırlar.³³

Atatürk'ün sağlığında uzun yıllar CHP'de genel sekreterlik görevinde bulunmuş, 1934 yılından itibaren Türk devrimini üniversitelerde anlatma görevini üstlenmiş olan Recep Peker, çok partili siyasal yapıyı kargaşa ve toplumsal çatışma sebebi olarak değerlendirmiş, milletçe üstün olabilmenin yolunu bir şefin etrafında kenetlenmekte görmüştür.³⁴ Türk İnkılâbını; "... sosyal bünyeden geri, fena....zararlı ne varsa ... birdenbire söküüp....yerine ileriye...yeniyi ve faydalıyı koymak" şeklinde tanımlayan Peker, devrimi yerleştirme yolunda zora başvurmayı doğal bir hak olarak savunmuştur.³⁵

³² Anıl Çeçen, **Atatürk'ün Kültür Kurumları Halkevleri**, Gündoğan Yayınları, 1990, Ankara, s. 91-92, 108-109.

³³ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III (1918-1937)**, 5. Basım, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1997, s. 130.

³⁴ Ahmet Yıldız, "Recep Peker", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Kemalizm**, (C.2), İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 61; Yıldız, Peker'i CHP ideolojisinin şekillenmesindeki etkisi dolayısıyla Üçüncü Adam olarak değerlendirmektedir. s. 63.

³⁵ Recep Peker, **İnkılap Dersleri**, Ülkü Dergisi Yayınları (35. Sayı İlavesi), Ankara, 1936, s. 7,8. Ayrıca, Teoman Gül, **Türk Siyasal Hayatında Recep Peker**, Hacettepe Üniversitesi

Peker, Atatürk tarafından da kabul gören fikirleri ile 1931 yılında Altı İlke'nin CHP tüzüğünde yer almasında, 1935 yılından itibaren parti-devlet bütünleşmesinde katkısı olan bir devlet adamı olmasının yanında, Kemalizm'i ideolojik bir çerçevede izah denemeleri açısından da ilk akla gelen isimlerdendir.

Türk Devrimi'nin ideolojisini oluşturma yolunda Kemalizm kavramını ilk kez kullanan, *Muhit* dergisini de yayınlamış olan, Ahmet Cevat Emre'dir.³⁶ Ahmet Cevat, Kemalizm'in nihai hedefinin toplumu çağdaş demokrasiye götürmek olduğunu ifade etmiştir. "... *Kemalizm'i Faşizm ve Komünizm ile karşılaştırarak Türk Devriminin ideolojisine evrensel nitelik kazandırmak...*" istemiştir.³⁷

Türkiye için tek partili siyasal yapının bir zorunluluk olmadığı görüşünde olmakla beraber, SCF tecrübesinden ve CHP'nin tek parti olarak varlığını sürdüreceğinin kesinleşmesinden sonra, *Muhit*'te, CHP'nin, bütün toplumsal sınıfların ilerleme ve yükselmesi için çalışan bir parti, Kemalizm'in de sınıflar arasında uyumu sağlayan, toplumu refah ve saadet içinde yetiştirmeye çalışan bir ideoloji olduğu yolunda yazılar yazmıştır.

1932 yılında yayın hayatına başlayan *Kadro* da, Türk Devrimi'nin ideolojisini oluşturmayı amaç edinmiş ve Türk düşünce dünyasında derin izler bırakmış bir dergidir. Kadrocular sınıfsız, ayrıcalıksız ve kaynaşmış bir toplumu temel amaç olarak belirlemişler; bunun da ekonomide devletçilik, siyasal alanda ise önder ve müdrük bir *Kadro*'nun yönetimi ile mümkün olacağını savunmuşlardır.³⁸ Siyasal iktidarın uygulamalarını destekleyici tutumuna rağmen *Kadro* dergisi kısa ömürlü olmuştur. Bu durum, yönetici kadronun, emekleme aşamasındaki Türk burjuvazisi için uygun zemin olan Kapitalist bir toplumsal yapı oluşturmaktan yana olduğunu kanıtlamaktadır.

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1996.

³⁶ Muhit, 1 Kasım 1928'den itibaren aylık olarak 1929-1933 arasında yayınlanmıştır. Temuçin Faik Ertan, "Ahmet Cevat Emre ve Kemalizm'de Öncü Bir Dergi: Muhit", **Kebikeç**, S. 5, 1997, s. 23.

³⁷ Ertan, **a.g.e.**, s. 30.

³⁸ Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, T.C. Kültür Bak, Ankara, 1994, s. 124. Akşin, Dergi'nin kapatılmasını Kadrocuların ilerleme ve kalkınmayı sadece ekonomik bir konu olarak düşünüp, kültürel boyutlarını ihmal etmiş olmaları ile açıklamaktadır. Sina Akşin; "Atatürkçülük İdeolojisinin Billurlaşma Süreci", **Cumhuriyet Döneminde Siyasal Düşünce ve Modernleşme**, 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2002, s. 499.

Şubat 1933'te yayın hayatına başlayan *Ülkü* dergisi, amacını, Türk Devrimi'ne Türk cemiyetini inandırmak olarak açıklamıştır³⁹. Resmi kesimin görüşlerini yansıtan dergide ağırlıklı olarak köy, köycülük, tarih ve dil teorileri, iktisadi gelişmeler gibi konulara yer verilmiştir. Bir kıyaslama yapıldığında *Ülkü*'nün sayfalarında, *Kadro* dergisinde olduğu kadar Kemalizm'in sistemli bir ideoloji halinde işlendiği söylenemez. Dergi, çok yazarlı yapısı ile daha çok iktidarın çeşitli alanlardaki uygulamalarını halka, aydınlara tanıtmak ve benimsetmek gibi bir rol üstlenmiştir.

Bu dönemde dergiler dışında bireysel olarak Kemalizm'i izah çabaları da söz konusudur. CHP ile yakın ilişkileri olan, 1936'da *Kemalizm* adlı eserini yayınlayan Tekinalp bunlardan biridir. Tekinalp, Atatürk'ü yeni vatan, yeni toplum ve yeni Türk devletinin yaratıcısı addetmiş, Kemalist devrimleri derin, köklü ve kesin eylemler olarak değerlendirmiştir. Eserinde Osmanlı'nın dini nitelikli kurumlarının tasfiye edilmesine geniş yer ayıran Tekinalp, Devrim'in en önemli hedefi olarak halkın zihniyetinde yaşamakta devam eden dinsel anlayışın yıkılmasını göstermiştir⁴⁰. Devrim adına gerçekleştirilen her eylemi doğru hamleler olarak değerlendirmiş, sınıf çatışmasını reddeden yaklaşımı ile uyumlu olarak tek parti pratiğine yansıyan parti-devlet bütünleşmesini doğal bir gelişme olarak yorumlamıştır.

Tekinalp'in aynı eserinde, toprak reformunu gerekli gören, ileriki yıllarda Köy Enstitüleri'nin kurulmasıyla somutlaşan, köylü kitleleri için özel bir eğitim sisteminin gerekliliğini savunan görüşleri de yer almıştır.

Kemalizm'i ideolojileştirme çabasıyla öne çıkan diğer bir aydın da Halil Nimetullah Öztürk'tür.⁴¹ 1928 yılında *İnkılabın Felsefesi* adlı eserini kaleme alan, Tarih Kongrelerine katılan Öztürk, Türk Devriminin amacını, ulusal varlığı boğmakta olan Osmanlılığı atmak, Türklüğü bulmak olarak formüle

³⁹ M. Bülent Varlık, "Ülkü Halkevleri Mecmuası", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Kemalizm*, (C. 2), İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 268.

⁴⁰ Tekinalp, *Kemalizm*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998, s. 107- 190.

⁴¹ Halil Nimetullah Öztürk: (1880-İstanbul 1957). İstanbul Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Paris'te felsefe okudu. 1910'da Darülfünun'da felsefe ve içtimaiyat hocası oldu. 1928'de müderrisliğe yükseldi. 1933 Üniversite Reformu'nda kadro dışı bırakıldı. Dil devriminden sonra Türkçenin yabancı sözlerden arınması konusunda birçok inceleme ve yazısı yayımlandı. Eserlerinden bazıları: *Dilde Osmanlıcadan Türkçeye*, *Toplumbilim*, *İnkılabın Felsefesi*, *Türkleşmek Layıklaşmak Çağdaşlaşmak*. Cumhuriyet Arslan, *Halil Nimetullah Öztürk'te Millileşme ve Çağdaşlaşma Kavramları*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1995, s. 7-13.

etmiş, dinin fonksiyonlarının yerine milliyetçilik duygusunun yerleştirilmesine özel bir önem vermiştir⁴².

Yönetim çevreleri ile yakın ilişkileri bulunan M. Saffet Engin 1938 yılında *Kemalizm İnkılabı'nın Prensipleri* adlı eserini yayınlamıştır. Mustafa Kemal'i, Türk Milletinin maşeri vicdan ve dehasını şahsiyetinde toplamış bir insan olarak değerlendiren Engin, Öztürk ve Tekinalp gibi sınıfsal farklılıkları reddetmiş, tek parti yönetimini savunmuştur⁴³. Dönemin resmi tarih tezlerini savunan ve Osmanlı tarihine dönük sert eleştirileri ile öne çıkan Engin, dilde Öztürkçecidir. Yayılmacılığı sosyolojik bir yasa olarak kabul etmek ve giderek ırkçı fikirleri savunmak yazılarında öne çıkan diğer eğilimleridir.

Kendisini Kemalist olarak niteleyen Ahmet Ağaoğlu, anılan dönemde Kemalizm'e getirdiği liberal yorumlarıyla öne çıkmaktadır. Tek Parti döneminde, Batı medeniyetinin liberal ve parlamenter demokrasiyi içerecek şekilde bütün unsurları ile alınmasını savunmuştur. Dolayısıyla tek partili yönetime sıcak bakmamıştır ki, Serbest Cumhuriyet Fırkası'ndaki etkinliği buna kanıttır. Ayrıca 1930'lar ve 1940'lar boyunca resmi söylemin vazgeçilmez ögesi olan sınıfsız, çatışmasız, kaynaşmış toplum düşüncesine de olumsuz bakmaktadır. Zira toplumsal-sınıfsal çatışmayı, insanlık tarihinin gelişmesini sağlayan bir olgu olarak kabul etmektedir.⁴⁴

Mahmut Esat Bozkurt da dönemin Kemalizm ideologlarından biri olarak anılmalıdır. Bozkurt, yeni Türk devletinin batılı hukuk normlarını kabul aşamalarında büyük katkıda bulunmuş, üniversitelerde devrim Tarihi dersleri vermiştir.

Tarihi kahramanların yaptığını düşünen Bozkurt, Türk devrimini Atatürk'ün eseri olarak (*Atatürk İhtilali*) değerlendirmiştir. Kurtuluş Savaşı'na en büyük katkıyı köylü kitlelerinin yaptığını ifade etmiş, köylü kalkınmadıkça ulusun yükselemeyeceğini, bu yolda da devrimin henüz bekleneni başaramadığını ifade etmiştir⁴⁵. Bozkurt'un, sınıfsal bir tahlile dayanan değerlendirmeleri ile Tek parti döneminin sınıfsızlık söylemini

⁴² Cumhuriyet Arslan, "Halil Nimetullah Öztürk", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Kemalizm*, C. 2, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 203.

⁴³ Cumhuriyet Arslan, "M. Saffet Engin", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Kemalizm* (C.2), İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 355- 356.

⁴⁴ Murat Yılmaz, "Ahmet Ağaoğlu", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce – Modernleşme ve Batıcılık*, (C.3), 5. Basım, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 312.

⁴⁵ Hakkı Uyar, "Mahmut Esat Bozkurt" *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Kemalizm* (C.2), İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 218. Bozkurt'un emekçi olmayanın seçim hakkının olmaması, seçim hakkının sendikalar aracılığıyla kullanılması şeklinde fikirleri de vardır. s. 216.

benimsemediği, yorumları resmi çevrelerde kabul gören Kemalistlerden ayrıldığı anlaşılmaktadır.

1930'larda Kemalizm'i bir ideoloji olarak sistemleştirme çabalarında zıtlıklardan ziyade ortak noktaların varlığı göze çarpmaktadır. Bu ortaklık, biraz da adı geçen kişilerin hayat hikâyelerindeki ortaklıkla ilgilidir. Yukarıda fikirlerine yer verilenler, önce, Mondros Mütarekesi akabinde işgallerin doğurduğu umutsuzluk ortamına sonra, direniş hareketlerine ve Mustafa Kemal'in liderliğinde gerçekleşen kurtuluşa ve bağımsız Türk devletinin kuruluşuna tanıklık etmişlerdir. Olayları Mustafa Kemal'in dehasıyla açıklamaları ve ona karşı derin bir bağlılık duymaları bununla ilgili olsa gerektir.

Kemalizm'i yorumlama çabalarında beliren diğer ortak yaklaşım ise, tezatsız-kaynaşmış toplum ve tek parti yönetiminin gerekliliği söylemi ile paralel yürüyen her uygulamanın benimsenmesi ve savunulması tutumudur. Bu yaklaşım, hem resmi söylem ve uygulamaları kabullenmeyi-meşrulaştırmayı hem de katkıda bulunmayı içinde barındırmaktadır.

1930'larda yeni Türk devletine tarihsel bir zemin bulmak, laik zihniyete sahip bir toplum yaratmak ve Avrupa'da Türklere dair yerleşmiş önyargıları yıkmak gibi amaçlarla tarih ve dil çalışmalarının yürütüldüğü bilinmektedir⁴⁶. Bu çalışmalar sırasında beliren başlıca eğilimler İslam öncesi Türk tarihinin öne çıkarılması, Osmanlı tarihinin geriliği ve baskın dini karakteri ile olumsuz bir dönem olarak anılmasıdır. Bu eğilimleri, yukarıda değinilen Kemalizm'e dair izah denemelerinde, hem etkileyen hem etkilenen olgular olarak değerlendirmek yanlış olmasa gerektir.

1930'larda şekillenen Kemalizm-Türk İnkılabı'nı ideolojileştirme denemelerini ve siyasal uygulamalarını göz önünde tutarak, Berkes'in Ankara'daki tanıklıklarına ve edindiği intibalara değinmek yerinde olacaktır.

Niyazi Berkes Ankara Halkevi'ndeki çalışmaları sırasında, Cumhuriyet Halk Partisi'nin çeşitli kademelerinde görevli bürokratları ve dönemin bazı aydınlarını yakından tanıma fırsatı bulmuştur.

Kadrocular ile ilgili düşüncelerini; "*onları tanıdığım zaman ilk kez tanışılmaya değer aydın kişiler bulabildiğime sevinmiştim.*"⁴⁷ şeklinde ifade eden Berkes'in Kadrocu ideolojinin oluşumunda büyük payı olan Şevket

⁴⁶ Enver Ziya Karal, **Atatürk ve Devrim Konferans ve Makaleler (1935-1978)**, TTK Basımevi, Ankara, 1980, s. 95-102.

⁴⁷ Berkes, **Unutulan ...**, s. 84.

Süreyya ve Vedat Nedim ile yakın bir dostluk kurduğu anlaşılmaktadır.⁴⁸ *Kadro* dergisinde ekonomi üzerine yazılar yazan İsmail Hüsrev Tökin'in eserinin, 1980'li yıllarda bile, Türk toplumunu anlama açısından aydınlatıcı olduğunu belirtmiştir.⁴⁹

Tökin'in 1934 yılında yayınlanan *Türkiye Köy İktisadiyatı* adlı eseri incelendiğinde, Türkiye'de köylülüğün iktisadi hayatında yaşanan değişimlerin Marksist bir yaklaşımla tahlil edildiği göze çarpmaktadır. Tökin eserinde Osmanlı ekonomisinin, gelişmiş Batı ekonomileri ile olan ilişkisine ve yaşadığı yıkıma geniş yer ayırmıştır. Köylülüğün sosyal-sınıfsal yapısının belirgin niteliklerini, üretim araçlarının dağılışı ile izah etmiş, iktisadi zihniyetin iktisadi sistemin icaplarından doğduğunu göstermiştir.⁵⁰ Türk devrimini üst yapı değişiklikleri açısından değil iktisadi alanda başardıkları ve başaramadıkları açısından kıymetlendirmiştir.

Tökin, demiryolu politikasının üretimde verimliliği arttırmadaki etkisine dair somut örnekler verirken, Batılı devletler ile sürdürülen eşitsiz ekonomik ilişkinin Cumhuriyet döneminde de henüz kırılmadığı tespitine yer vermiştir. Ayrıca, köylüyü desteklemek amacıyla kurulan Kredi Kooperatifleri'nin ve yeniden yapılandırılan Ziraat Bankası'nın amaca hizmet etmediğini de saptamıştır.

Berkes, fikri birikiminden etkilendiğini gizlemediği Yusuf Akçura ile tanışmasını da önemli bir konu olarak not etmiştir. Akçura, II. Meşrutiyet döneminde, tepkiyle karşılansa da, gerçekçi öneriler sunan, Osmanlı yıkılışını sınıfsal açıdan çözümlemekle birlikte sınıf esasına dayalı bir yönetim yapısını yeni Türk devleti için sakıncalı bulan, İslam'ı Türk milliyetçiliğinin hizmetinde olması gereken bir unsur olarak ele alan yaklaşımlarıyla öne çıkmıştır.⁵¹

⁴⁸ Vedat Nedim Tör, Berkes'i takdir eden bir kişi olarak, ona, Ankara Radyosu'nda seri konuşmalar yapma imkânı sağlamıştır. Aynı dönemde Polis Akademisi'nde Basın ve Propaganda dersi vermeye başlamıştır. Oğuz M. Yorgancıoğlu, "Prof. Dr. Niyazi Berkes Üzerine Bir Değerlendirme 1908-1988", *İz Bırakmış...*, s. 88; Berkes, Akademi'deki ders notlarını 1942 yılında, bilgilendirme yönü ağır basan bir kitap olarak **Propaganda Nedir** adıyla (Ankara- Recep Ulusoğlu Basımevi) yayınlamıştır.

⁴⁹ Berkes, Tökin'in **Türkiye Köy İktisadiyatı** adlı kitabını Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'ndeki hocalığı sırasında öğrencilerine zorla okuttuğunu ifade etmiştir. Berkes, **Unutulan...**, s. 86.

⁵⁰ İsmail Hüsrev Tökin, **Türkiye Köy İktisadiyatı**, 2. Basım, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1990, s. 15, 126 vd.

⁵¹ François Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)**, 2. Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1986, s. 84-138.

Berkes'in, Kadrocular ve Akçura'ya dair müspet değerlendirmelerinin aksine, Ankara'da temas ettiği CHP kadroları ile ilgili intibaları genelde olumsuzdur. Halkevi'ndeki çalışmaları sırasında bu kurumun, politikada yükselebilmek için bir basamak olarak kullanıldığını, ayrıca Kadrocular ile bazı CHP milletvekili veya bürokratları arasında bir mücadelenin var olduğunu fark etmiştir. Hatta bu mücadelede Berkes'e de bir rol biçilmiştir.⁵²

Halkevlerine sıradan insanların girmesine izin verilmemesi, pazara ürün getiren köylülerin gürültü yaptıkları gerekçesiyle şehre girişine ancak çok erken saatlerde izin verilmesi gibi uygulamalar Berkes'te, bu kurumun henüz halkın evi olamadığı, halk kavramının henüz köylüleri içermediği ve Halkevi'ne dolan aydınların Mustafa Kemal'i anlamaktan uzak olduğu düşüncelerini uyandırmıştır.⁵³

Nafi Atuf Kansu'nun başkanı olduğu Maarif Cemiyeti'ne bağlı bir okulun müdürlüğünü de kısa bir süre yürüten Berkes bu okulu da zengin çocuklarına özel muamele yapılan bir kurum olarak gördüğünden, görevi bırakmıştır.⁵⁴

Berkes aynı dönemde amatörce de olsa köylülerin yaşam koşullarını yerinde gözlemlemek amacıyla ilk köy incelemesini gerçekleştirmiş ve tanık olduğu geri kalmışlık onu Türk Devriminin geleceği konusunda düşündürmüştür: "...böyle köylerle, böyle ilkel ekonomilerle, böyle sömürülüşlerle modern dünyada yaşayabilecek miydik...."⁵⁵

⁵² Halkevleri Genel Başkanı Necip Ali (Küçüküka), Berkes'e, Marx'ın kitabı (Kapital) ile Şevket Süreyya'nın kitabını (İnkılap ve Kadro) karşılıklı okuyarak ortak noktaları tespit etmesini teklif ederek böylece hem Marx'ı öğreneceğini hem de Parti'ye (CHP) hizmet edeceğini belirtmiştir. Aynı konuşmada Küçüküka, Berkes'e, "Bizim ideologumuz bir gün sen olacaksın" derken, Nazım Hikmet'i Parti'ye kazandırma çabaların sonuçsuz kaldığını da söylemiştir. Berkes, *Unutulan ...*, s. 83; Necip Ali Küçüküka: (Denizli 1892-Ankara 1941). Türk siyaset adamı, hukukçu. İstanbul Hukuk Mektebi'nden mezun olduktan sonra çeşitli yerlerde savcılık yaptı. 1920-1939 arasında Denizli milletvekilliği, İstiklal Mahkemesi savcılığı (1926) yaptı. **TBMM Albümü 1920-2010**, C. 1 1920-1950, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, 2. Basım, Ankara, 2010, s. 90.

⁵³ Berkes, *Unutulan...*, s. 96.

⁵⁴ Nafi Atuf Kansu: (Mekke 1890-Ankara 1949). Türk eğitimci ve siyaset adamı. Mülkiye Mektebi'ni bitirdikten sonra çeşitli öğretim kurumlarında öğretmenlik, müdürlük yaptı. Cumhuriyet döneminde Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Genel Müdürlüğü ve Müsteşarlığında bulundu. Erzurum (1927-1939), Giresun (1939-1943), Kırklareli (1943-1949) milletvekili oldu. CHP'de Genel Sekreter Yardımcılığı ve Genel Sekreterlik yaptı. *Fenni Terbiye Tarihi, Pedagoji Tarihi (2 Cilt), Türkiye Maarif Tarihi, Türklerin Terbiyeye Hizmetleri* gibi eserleri vardır. Mehmet Başaran, **Nafi Atuf Kansu'nun Eğitim Görüşleri ve Günümüz Eğitim Sistemine Yansımaları**, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ağrı, 2016, s. 48-152.

⁵⁵ Berkes, *Unutulan...*, s. 95-96.

Üniversite Reformu'nun gerçekleştirildiği 1933 yılı Niyazi Berkes için yeni bir başlangıç olmuştur. Berkes, Ankara'dan İstanbul'a gelmiş ve İstanbul Üniversitesi'nde Felsefe asistanı olmuştur. Asistanlığı döneminde, felsefeci veya mantıkçı olmak istemediğini asıl, toplumsal tarihsel düşün alanı ile ilgilendiğini fark etmiştir.

Berkes'in Felsefe Bölümü'ndeki asistanlığı uzun sürmemiştir. Maarif Cemiyeti okul müdürlüğünü yürütürken tanıştığı Beryl Parker'ın yardımı ile Chicago Üniversitesi'nde burslu öğrenim görme olanağı elde eden Berkes, 1935 yılında ABD'ye gitmiştir. Yurt dışına gidiş amacını; "toplumsal sorunları anlamanın bilimsel yöntemlerini öğrenmek" olarak ifade etmiştir. Chicago Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, ABD'deki en etkin merkez olup; 1929 Ekonomik Bunalımı ile artan çeşitli suçları, boşanma, akıl bozuklukları gibi sorunları inceleyen en önemli merkezdi.⁵⁶

Giriş bölümünde Berkes ile ilgili olarak verilen bilgilere dayanarak, çocukluk ve gençlik yıllarındaki duygu, düşünce ve etkilenmelerinin, onun gelecekteki ilgi alanlarını belirlemedeki rolü konusunda bir değerlendirme yapmak mümkündür.

Tanık olunan olayların, aile ortamının, çevrenin ve kişisel özelliklerin bireylerin karakterini, dolayısıyla gelecekteki eğilimlerini belirlediği bilinen bir gerçektir. Bu çerçevede, Rumlarla çevrili bir mahallede yaşayan ve büyük olayları kısmen de olsa kavrayacak yaşlardaki bir çocuk olarak, Kıbrıs'ın geleceğinin belirsizliğinin, Anadolu'nun önce işgalinin sonra kurtuluşunun Berkes'te, kaderini, Türkiye'nin kaderi ile bir görme duygusu yarattığı söylenebilir.

Yaşadığı yere ilişkin kaygıları, mücadelenin sembolü Mustafa Kemal ilgisi, fikir anlamındaki serbest aile ortamı ile birlikte düşünüldüğünde, Berkes'te ulusçu duygular bu dönemde yeşermiştir denilebilir. Gelecekte, fikirlerinde genişçe yer tutacak olan, Türkiye'nin bağımsızlığı düşüncesine doğru ilk adım olan ulusçuluk.

Türk Halkının bağımsızlığına kavuştuğu yıl Berkes'in geleceğe daha güvenle bakmaya başladığı yıldır aynı zamanda. 1922'de Berkes'in ve ikizi Enver'in ısrarı ile ailenin İstanbul'a taşınmış olması, zafer yurdunda yaşama arzusunun kanıtı olsa gerektir.

Berkes ile ilgili olarak, belli yaşlarda tanık olunan olayların bireyin kişiliği üzerinde daha kalıcı izler bıraktığına ilişkin bir değerlendirme, yakın arkadaşı Macit Gökberk'e aittir:

---

⁵⁶ Berkes, **Unutulan...**, s. 111.

“Bu 12-15 yaş arası dönem... İnsanın dışarıya en açık olduğu, dışarıdan gelen etkileri en gergin biçimde algıladığı, benimsediği bir dönemdir. Niyazi ve benim kuşağım, devrim yıllarını bu ergenlik yaşlarında yaşamışlardır. Bu öyle bir yaşantıdır ki, bütün ömür boyunca unutulmaz. Daha doğrusu, bütün karaktere biçim veren, karakteri kuran bir yaşantıdır. İşte Niyazi'yi buradan yola çıkararak anlamak gerekir.”

“... Bir de Kıbrıslı yanı var Niyazi'nin. Kıbrıs o zaman bir İngiliz kolonisiydi. Bir koloni yurttaşı da... her zaman sıkıntıda duyar kendini, özgür değildir... Bu duygulardan kurtulmuş olmak, Kurtuluş Savaşı'nın zafere ulaşması, bütün bunlar... muazzam şeyler o yaştaki bir insan için. Bunların bütün karakteri gibi bilimsel çalışmalarına, bilimsel tutumuna da elbette etkileri olacaktır.”⁵⁷

1908 Devrimi, Kurtuluş Savaşı ve yeni bir Türk Devleti'nin kuruluşu gibi önemli olaylar Berkes'in karakterinin şekillendiği yıllarda yaşanmıştır. Bu dönem büyük başarı ya da başarısızlıkların, daha çok belirli isimlerle birlikte anıldığı yıllardır: Enver Paşa yılları, Mustafa Kemal Paşa yılları gibi.

İlkokuldan üniversiteye değin aldığı eğitim ile Berkes'te, olayları tarihi şahsiyetler ile kavrama yaklaşımının, şahsiyetlerin temsil ettiği düşünceleri anlama çabasına doğru genişlediği söylenebilir.

Yakın arkadaşı Macit Gökberk için yıllar sonra yazdığı bir yazı, yukarıdaki yorumumuzu teyit eder mahiyettedir. Berkes üniversite yıllarında Ahmet Naim ile Ziya Gökalp'ın, düşünsel gelişimindeki etkisini değerlendirmiştir. Hocası Ahmet Naim'in ve bir derslikte resmi bulunan Gökalp'ın temsil ettiği düşünceler arasındaki çatışıklığı fark etmesinin, Atatürkçü devrimcilik fikrinin yeşermesinde başlangıç teşkil ettiğine dikkati çekmiştir: “Bizim Atatürkçülüğümüz bu iki teze karşı gelişimizle daha sonraki yıllarımızda kafamızda gelişip büyümüştür. İki adamın simgelediği

⁵⁷ “Macit Gökberk ile Söyleşi”, **Toplum ve Bilim**, S. 45, Bahar, 1989, s. 5-6; Macit Gökberk: (Selanik 1908-İstanbul 1993). Felsefe tarihçisi. İstanbul Erkek Lisesi'ni, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünü bitirdi. Berlin Üniversitesi'nde doktorasını verdi (1935-1940). Dönüşünde aynı bölümde doçent (1941) ve profesör (1949) oldu. Felsefe konuları yanında dil çalışmalarında bulundu. Türk Dil Kurumu'na iki dönem başkanlık yaptı (1954-60, 1969-76). Eserlerinden bazıları: *Kant İle Herder'in Tarih Anlayışları* (1948), *Felsefe Tarihi* (1961), *Değişen Dünya Değişen Dil* (1980). İhsan Işık, **Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi**, C. 2, s. 795; Gökberk'in eserlerinin tam dökümü: “Macit Gökberk'le Söyleşi” **Macit Gökberk Armağanı**, Yazı Kurulu: Bedia Akarsu-Tahsin Yücel, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s. 16-17.

yola değil, Atatürk'ün simgelediği yola bağlanmamızda bu iki karşının yararlığını, aradan yarım yüzyıl geçmiş olsa bile, ben unutmuyorum."⁵⁸

İlk Yazıları

Berkes'in Ankara'daki ilk çalışma dönemi aynı zamanda ilk yazılarını yayınladığı zaman dilimi olmuştur. İlk yazılarını üniversite hocalarının yaklaşımlarına, bir anlamda Darülfünun eğitim anlayışına karşı çıkış temelinde yazdığı söylenebilir.

İlk yazısı, Babanzade Naim'in, meseleleri sadece din cephesinden ele almasına bir tepki olarak kaleme alındığını düşündürmektedir.⁵⁹ Makalede, insan davranışlarının, ruh ile açıklanamayacağı; davranışların oluşmasında öğrenme, öğrenmede de çevrenin etkili olduğu savunulmuştur.

Sonraki yıllarda Berkes'in Halil Nimetullah'ın bağlandığı düşünür Levy Bruhl'ü eleştiren bir yazı kaleme aldığı görülmüştür.⁶⁰ Yazıda, toplumların gelenek, inanç ve dinsel pratiklerinin, yaşanan sosyal muhit, teknolojik düzey ve ekonomik faaliyetler çerçevesinde anlaşılacağı işlenmiştir. Berkes hocalarından Mustafa Şekip Tunç'un bağlandığı düşünür Henri Bergson'u eleştiren bir yazıyı da II. Dünya Savaşı yıllarında yazacaktır.⁶¹

1934 yılında İstanbul'da toplanan Kadınlar Kongresi dolayısıyla kaleme aldığı yazıda ise, kadın haklarının tarihsel gelişimini, Sanayi Devrimi ile

⁵⁸ Niyazi Berkes, "Türk Dili Savaşında Macit Gökberk", **Macit Gökberk Armağanı**, Yazı Kurulu: Bedia Akarsu-Tahsin Yücel, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s. 25.

⁵⁹ Niyazi Berkes, "Behaviorism", **Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası**, II/ 19-21, (1932), s. 78-93. Berkes, aynı dönemde J. Watson'un *Behaviorism* adlı kitabını da tercüme etmiştir.

⁶⁰ Niyazi Berkes, "Levy-Bruhl'ün İptidai Zihniyet Nazariyesi Hakkında Bazı Tenkitler" (I), **Siyasi İlimler Mecmuası**, X/119, 1941, s.13-18. Berkes, ilkel topluluklar üzerinde çalışan başka Batılı araştırmacıların ulaştığı sonuçları, Levy Bruhl'ün fikirleri ile karşılaştırarak Bruhl'ün, söz konusu topluluklara dair tahlillerinin bilimsellikten uzak olduğunu belirtmiştir; Levy Bruhl: Fransız filozof ve toplumbilimci (1857-1939). Felsefe öğrenimi gördü. Asıl inceleme konusu Avustralyalıların ve Papu(a)ların inançları ve mitleridir. Önemli eserleri şunlardır: *La Mentalite Primitive (İlkel Düşünüş)* 1922, *L'Ame Primitive (İlkel Ruh)* 1927, *Le Surnaturel Et La Nature Dans La Mentalite Primitive (İlkel Düşünüşte Doğaüstü ve Doğa)* 1931, *La Mythologie (İlkel Mitoloji)* 1935. Levy Bruhl, "Auguste Comte'un Sosyolojisi", (Çeviren: Z. Fahri Fındıkoğlu), **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 8, Sayı:3-4, (1942), s. 671-673.

⁶¹ Mustafa Şekip Tunç: (1886 İstanbul-1958 İstanbul). 1908'de Mülkiye Mektebi'ni bitirdi. İsviçre'de psikoloji, pedagoji öğrenimi gördü. 1919'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde profesörlüğe yükseldi. Dergâh, İnsan, Ağaç, Çığır, Türk Düşüncesi, Cumhuriyet'te yazıları yayımlandı. Eserlerinden bazıları: *Hissiyat Ruhیات* (2 C), *Terakki Fikrinin Menşei ve Tekâmülü, Bir Din Felsefesine Doğru, Yeni Türk Kadını ve Ruhî Münasebeleri*, İhsan Işık, **Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi**, C. 3, s. 1789.

kadının üretime katılması ve iktisaden kocasına tabi olmaktan çıkmasına bağladığı görülmektedir.⁶²

1930'ların başlarında Berkes'in, felsefe ve sosyoloji ile ilgili yayınları tanıttığı, Amerikan ve Rus toplumunda sosyolojinin tarihsel gelişimini, başlıca akım ve temsilcilerini ele alan yazıları Türkçeye çevirdiği de görülmektedir.⁶³

İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye

1919'da başlayıp 1939'da patlak veren İkinci Dünya Savaşı ile biten iki savaş arası dönem, Avrupa'nın ve sonra dünyanın, bir dünya savaşından başka bir dünya savaşına gidişini hazırlayan dönem olarak kabul edilmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren barış anlaşmalarındaki haksızlıkların ve adaletsizliklerin 1919'u izleyen yılların dünya politikasını büyük ölçüde biçimlendirdiği vurgulanmıştır.⁶⁴

İtalya'nın, Birinci Dünya Savaşı sonrasında kendisine gizli anlaşmalarla vaat edilen yerlerin çoğunluğunu ele geçirememesi, İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı öncesindeki denge politikasını Savaş sonrasında sürdürememesi, Birinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin Milletler Cemiyetine girmeyerek Avrupa sorunlarından uzak kalması sebebiyle Milletler Cemiyeti'nin güçsüz kalması, Avrupa düzeninin önemli bir güvenceden yoksun bırakılması, 1917 Devrimi sebebiyle Sovyetler Birliği'nin Avrupa'dan görece olarak uzak kalması, Versay Anlaşması ile Almanya'nın ağır iktisadi ve siyasi bir bunalıma sürüklenmesi ve bu koşullarda Nazizm'in doğması İkinci Dünya Savaşı'nı hazırlayan başlıca olgular olarak sıralanmıştır.⁶⁵

İkinci Dünya Savaşı 1 Eylül 1939-15 Ağustos 1945 tarihleri arasında cereyan etmiştir. Türkiye, başlangıcından sonuna dek, Savaş'ın dışında kalma temelinde bir dış politika izlemiştir. Bu çerçevede, Müttefik Devletler ve Mihver Devletler grubunda yer alan bazı devletler ile saldırmazlık ve dostluk anlaşmaları imzalamıştır.⁶⁶

⁶² Niyazi Berkes, "Dünya Kadınlarının Kongresi", *Siyasi İlimler Mecmuası*, C. V, S. 49, 1934, s. 67-70.

⁶³ *Siyasal Bilgiler*, Yıl 5, S. 49, 50, 51, 52, (1935), s. 30-35, 24-34, 12-16, 17-27.

⁶⁴ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 7. Basım, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s. 13-14.

⁶⁵ Sander, *a.g.e.*, s. 14-16.

⁶⁶ İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin, Savaş'ın dışında kalmak amacıyla imzaladığı bazı anlaşmalar şunlardır: Türk-İngiliz-Fransız İttifakı 19 Ekim 1939, Türk-Alman Saldırmazlık Paktı 18 Haziran 1941. Türk-Sovyet Saldırmazlık Deklarasyonu 24 Mart 1941. Deklarasyon, 19 Aralık 1925 Paktı'nın yürürlükte olduğunu, Türkiye'nin saldırıya uğraması durumunda Sovyetlerin tarafsız kalacağını teyit etmekteydi. Ahmet Şükrü

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kalmakla birlikte, büyük bir orduyu savaşa hazır bulundurmaktan doğan çeşitli ekonomik ve sosyal sorunlarla karşılaşmıştır. Üretimin düştüğü, temel gıda maddelerinin temininde zorlukların yaşandığı bu dönemde halk kitlelerinin yaşam koşulları ağırlaşmış, burjuvazi ise bu koşulları, sermaye birikimini arttırmak yönünde istismar etmiştir.⁶⁷

Savaş sonlarında, dış gelişmelerin de etkisiyle, Türkiye'nin siyasal yapısında büyük bir değişimi yaratacak bu gelişmeler yaşanırken Atatürk döneminde başlayan tek partili yönetim ve tezatsız-kaynaşmış toplum söylemi sürdürülmüştür.

Yönetim alanındaki sürekliliğin aksine izlenen kültür politikalarında ise ciddi bir değişim söz konusu olmuştur. 1930'lardaki tarih ve dil çalışmaları çerçevesinde beliren İslam Öncesi Türk tarihi ve Avrupa Uygarlığının değerleri ile Cumhuriyet döneminin uluslaşma hedefleri arasında bir sentez oluşturma çabaları yön değiştirmiştir.

*“Cumhuriyetin modernleşmesi için teknik sosyal ve reformların yeterli olmadığına, düşünsel alanda bir değişim için kaynaklarına giderek Batı kafasını kavramanın gerekliliğine...”*⁶⁸ inanma olarak özetlenen bu yeni yöneliş çerçevesinde yoğun bir çeviri faaliyetine girişilmiştir. Grek-Latin uygarlığının fikir eserleri Türkçeye kazandırılması suretiyle bir Türk Rönesansı yaratılmak amaçlanmıştır.

Hümanizma ruhunu benimsemeye matuf çeviri faaliyetleri ile bir yandan Grek-Latin uygarlığı yüceltilmiş, diğer yandan 1930'larda beliren İslam öncesi Türk tarihi araştırma anlayışı giderek gözden düşmüştür. Osmanlı reddiyeciliği ise, 1930'larda olduğu gibi, 1940'larda da sürdürülmüştür. Bu dönemin bir diğer belirgin vasfı da, özellikle Nurullah Ataç'ın etkisiyle, yapay ve anlaşılmaz bir dil yaratma aşamasına vardırılan Öztürkçeleştirme çalışmalarıdır.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında kültürel alanda öne çıkan bir diğer yeni durum da, dergiler aracılığıyla izlenen çok canlı fikir bir tartışmasının vücut

Esmer-Oral Sander, *“İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası” Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9. Basım, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s. 143-157.

⁶⁷ Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 2. Basım, Savaş Yayınları, Ankara, 1989, s. 218-220.

⁶⁸ Özlem Berk, “Batılılaşma ve Çeviri”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce – Modernleşme ve Batıcılık*, C. 3, 5. Basım, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 514. Berk, tercüme faaliyetlerinde Hasan Ali Yücel, Nurullah Ataç ve Sabahattin Eyüboğlu'nun tercihlerinin belirleyici olduğunu ifade etmektedir. s. 514.

bulmasıdır.⁶⁹ Dergilerde daha çok faşizme karşıt veya taraftar olmaya bağlı olarak şekillenen düşüncelere yer verildiği söylenebilir.⁷⁰ Daha önce eğitim amacıyla yurt dışına gönderilen öğrencilerin önemli bir kısmının Savaş'ın başlamasıyla Türkiye'ye dönmelerini de, dergi sayfalarına yansıyan fikir zenginliğini arttıran bir unsur olarak anmak mümkündür.

1939 yılında ABD'den dönen Niyazi Berkes, aynı yıl Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Sosyoloji doçenti olarak çalışmaya başlamıştır. Türkiye'ye dönüşünden itibaren Berkes'in yazı faaliyetinde belirgin bir artış göze çarpmaktadır. Bu artışta ülkede yaşanan sorunlar ve Faşizm taraftarlığının artışı kadar Berkes'in kendisini, fikri birikimini artırmış ve söyleyecek sözü olan bir aydın olarak görmesi de etkili olmuştur.

1940'ların tartışmalarına Berkes, *Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma* (1942), *Propaganda Nedir* (1942), *Siyasi Partiler* (1946) gibi telif eserleri ve *Yurt ve Dünya* dergisindeki yazılarıyla katılmıştır.

Dönemin dergilerinden biri olan *Yurt ve Dünya* 1941-1944 arasında yayınlanmıştır. Kemalizm'in kazanımlarını sahiplenme, Faşizm, ırkçılık ve Kapitalizm eleştirisi, kalkınmayı sanayileşme olarak takdim etme, köyde makineleşmeyi gerekli bulma, dergiye rengini veren başlıca fikirlerdir.⁷¹

Eğitim ve Bilime Dair Düşünceleri

Berkes, Türkiye'de sosyal alanda yaşanan değişiklikleri ve doğan sorunları bilim yoluyla ele almak gerektiğini düşünmektedir. Bununla birlikte Türkiye'de Batıda olduğu gibi bağımsız, geleneği olan bir bilim zihniyeti kurulamadığını dolayısıyla, bilimin bu sorunları ele alacak düzeyde olmadığını ifade etmektedir.⁷² Ona göre aydınlar arasında bile açıklanamayan sorunları ırk, cinler veya Allah'ın hikmeti gibi unsurlar ile izah etme eğilimi görülmektedir.

⁶⁹ 1940 yılları da "Dergi" yılları oldu". Yalçın Küçük, "Cumhuriyet Döneminde Aydınlar ve Dergileri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 141.

⁷⁰ *Yürüyüş, Barış Dünyası, Yurt ve Dünya, Adımlar, Ant, Ses, Sokak, Küllük, Yeni İnsanlık, Yeni Edebiyat* sol eğilimli, *Büyük Doğu, Çınaraltı, Gökbörü, Orhun, Kopuz* sağ eğilimli dergiler idi. Zafer Toprak, "Fikir Dergiciliğinin Yüz Yılı", *Türkiye'de Dergiler Ansiklopediler (1849-1984)*, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1984, s. 45-53.

⁷¹ Dergi hakkında bkz; Baskın Oran, "İç ve Dış Politika İlişkisi Açısından İkinci Dünya Savaşında Türkiye'de Siyasal Hayat ve Sağ -Sol Akımlar", *A.Ü. SBF Dergisi*, 23 (3), 1969; Ağduk Gevrek, "Yurt ve Dünya/1941-1944 1940'ların "solunun" Ankara Çevresi", *Toplum ve Bilim*, S. 78, Güz, 1998.

⁷² "...biz hala ilmi müstakil bir hale getiremedik. Yani geçmişte olduğu kadar bile bir ilim ananesi, terbiyesi, zihniyeti kuramadık." Niyazi Berkes, "İlim Dünyasındaki Durumumuz", *Yurt ve Dünya*, S. 20, 29 İlkteşrin 1942, s. 271.

Bilimin evrenselliğini kabul etmeyi, hurafelerden sıyrılmayı, Batı'nın birikiminden yararlanmayı, bilimi kendi sorunlarımıza uyarlamayı, bakışları maddi-manevi tabiata çevirmeyi, sorunları rasyonel kafayla çözmeye çalışmayı, bilimsel anlayışı tesis edebilmek için yapılması gerekenler olarak sıralamıştır.⁷³

Eğitim konusunu ele aldığı anda ise yaşanan sosyal hayat ile okullarda verilen değerler arasındaki çelişkiye dikkat çekmiştir. Ona göre, gelişmesine⁷⁴ katılmadığımız bilgileri hızla alıyoruz ancak bu bilgilerin sosyal hayatta karşılığı yoktur. Bu sebeple, gençler değişen ortamın gerektirdiği nitelikler ile değişmeyen ahlak ve eski eğitim kaideleri arasında sıkışmıştır.⁷⁵

Şehirlerde eski kıymetlerin yıkıldığını ancak yerine yenisinin konmadığını belirten Berkes, tarihi gelişim bakımından içinde olmadığımız garp kültürünü hazmedemediğimizi, yerli ile hariçten gelenin bir sentezinin de yaratılmadığını dile getirmiştir.

Bu yaklaşımıyla, toplumu sadece eğitim yoluyla değiştirmenin mümkün olmadığını düşünmektedir. Eğitim yoluyla verilenleri asıl kalıcı kılabacak tamamlayıcı halka sosyal ilerlemedir. Böylece, bir yandan sosyal alanda eğitimde olduğu kadar hızlı bir gelişmenin kaydedilmediğini ifade etmiş olmakta diğer yandan tek başına eğitimi her soruna çözüm olarak gören, 1940'ların Hümanistlerinden ayrı düşmektedir.

1940 yılında, kısa sürede ve çok sayıda, devlete mali yük getirmeksizin, köylüye yararlı olacak niteliklerle de donatılmış öğretmen yetiştirmek üzere Köy Enstitüleri kurulmuştu. İncelemek amacıyla Enstitülere giden Berkes, öğrencileri, şehirdeki öğrencilerden farklı olarak, akli başında sorular soran ve serbestçe tartışabilen kişiler, Enstitüleri de, ezbere dayanmayan, bilgi ile uygulamanın birbirini tamamladığı kurumlar olarak nitelemiştir.⁷⁶

⁷³ Niyazi Berkes, "İlim Dünyasındaki Durumumuz", *Yurt ve Dünya*, S. 20, 29 İlkteşrin, 1942 s. 271-274. Niyazi Berkes, "Bir Araştırma İlmî Olmak Üzere Sosyoloji" *Aylık Siyasi İlimler (Mülkiye)*, Yıl: IX, Şubat 1940, No: 107, s. 553.

⁷⁴ Niyazi Berkes, "Ezbercilik", *Yurt ve Dünya*, S. 12, 1.Kanun 1941, s. 340-348.

⁷⁵ Niyazi Berkes, "Gençliğin Sosyal Durumu", *Yurt ve Dünya*, S. 26-27, Şubat-Mart 1943, s. 48-57.

⁷⁶ Mediha Berkes- Niyazi Berkes, "Toprağın Çocukları", *Yurt ve Dünya*, S. 14, Şubat 1942, s. 3-8; Berkes'in çağdaşlaşma ve eğitim ile ilgili düşüncelerini ele alan akademik bir çalışma mevcuttur. Alıntılarla, Berkes'in eğitime dair görüşlerinin iyi bir dökümü verilmiştir. Ne yazık ki, bu zengin alıntılara yorum katmaktan özellikle kaçınılmış gibidir. Seyhan Sarp, *Niyazi Berkes'in Çağdaşlaşma ve Eğitim İle İlgili Görüşleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007, s. 70-77.

Köy Tetkikleri

Toplumsal sorunları anlamakta işlevsel olan bir bilimi savunan Berkes, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde çalışmaya başladığında köylere ilişkin bir monografi çalışması gerçekleştirmiştir.⁷⁷ Saha çalışmalarını gerçekleştirdiği bu dönemde DTCF'nin, Cumhuriyet Türkiye'sinde, bilimsel araştırma ve çalışmaların en doruk noktasını temsil ettiği belirtilmiştir.⁷⁸

Berkes'in köyler üzerinde gerçekleştirdiği sosyolojik tetkikler akademik bir faaliyet olmanın yanında Türkiye'nin geçirdiği siyasal dönüşümlerle de ilgilidir. Türk devriminin, Sosyoloji ile meşgul olanları yönlendiren en önemli konu olduğunu belirten Berkes araştırmasının amacını; "...sosyal hayatımızın mademki değiştiğini görüyoruz ve bu değişmeyi ilmi olarak sevk ve idare etmek istiyoruz, şu halde her şeyden önce bu değişmeye başlayan şeyin ne olduğunu tayin etmek lazımdır. Ancak o zaman onun nasıl değiştiğini, hatta değişip değişmeyen tarafları da olup olmadığını anlayabiliriz." şeklinde ifade etmiştir.⁷⁹ Berkes'in köylerdeki üretim faaliyetleri ve üretim araçları ile yaygın inanç, gelenek ve anlayışlara dair tespitlerini şöyle sıralamak mümkündür:

Ekonomik faaliyetin temeli hububat tarımıdır. Köylü modern tarım aletleri, gübre ve ıslah edilmiş tohumdan mahrumdur. Tarımsal faaliyetlerde kara saban, orak, tırpan, yaba, öküz, manda, at ve insan kuvveti esastır.⁸⁰ Ürün verimliliği yağmura (tesadüfe) bağlıdır.⁸¹

Köylerde doğum ve ölüm oranı çok yüksektir ki bu durum nüfus artışını dengelemektedir. Ancak çocuk ölümlerine bir sebep arama anlayışı yoktur. Tarımın makineleşmemiş olması bir yandan geniş aileyi zorunlu kılmakta,

⁷⁷ Niyazi Berkes, **Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma**-Birinci Kitap, Uzluğ Basımevi, 1942, Ankara, s. 9; Berkes'in çalışmasında Ankara'ya yakın 13 köy, Nüfus, Ekonomik Hayat, İş Bölümü, Beslenme-Aletler-Teknikler, Aile-Evlenme gibi konular açısından incelenmiştir.

⁷⁸ Bu gerçeği, "... Cumhuriyet Türkiye'sinin ekonomik ve toplumsal tarihi üzerinde inceleme yapan bir araştırmacı kabul etmek zorunda." Yalçın Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler**, C. 4, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2007, s. 312.

⁷⁹ Berkes, **Bazı Ankara...**, s. 9; Berkes'in çalışmasının amacını açıkladığı cümleler ile Tökin'in daha önce sözü edilen eserinin girişinde ifade edilen amaç arasında bariz bir benzerlik söz konusudur. Berkes, kitabın sonunda ikinci kitabında daha çok sosyal değişmelere yer vereceğini açıklamıştır. s. 172. İkinci kitap yayınlanamamıştır.

⁸⁰ Berkes, **Bazı Ankara...**, s. 89; Para ekonomisinin köye girmemesi ve teknolojik yetersizlik kadınlardan üretim aracı olarak yararlanılmak istenmesini hazırlamaktadır. Niyazi Berkes, (2) "Gizli Evlenmeler", **Yurt ve Dünya**, S. 19, Ekim (İlkteşrin) 1942, s. 244.

⁸¹ "Köylünün zihniyetindeki akli olmayan unsurun kuvvetinde bunun herhalde büyük bir rolü vardır.", Berkes, **Bazı Ankara...**, s. 48.

diğer yandan fazla nüfusun açığa çıkmasını engellemektedir. Dışarıya göç ve işçileşme nadiren görülmektedir.⁸²

Köy içi işlerde paranın rolü az olup ödemeler aynidir⁸³. İşbölümü basittir. Köylerde bakkal, kasap, han olmayıp sadece ticaret ile geçinen fert bulunmamaktadır. Beslenme hububat ağırlıklıdır. Pahalı oluşundan dolayı şeker kullanımı düşüktür. Evler kerpiçtendir. Yoksulluk ve şehirle temas azlığı sebebiyle köy evlerinde karyola, masa, sandalye gibi eşyalar nadir olarak bulunmakta, çatal, kaşık, gramofon, dikiş makinesine sadece varlıklı kişilerin evlerinde rastlanmaktadır. Varlıklı aileler de istisna olup çoğunluk, zorlukla geçinebilmektedir. Radyo yok denecek kadar azdır. Ekim-dikim faaliyetlerinde işlevsel olmadığından hükümet takvimi denilen 12 aylı takvimi bilen yok denecek kadar azdır.

Geçinmeye zorlukla yeten tarlaların bölünmesini engellemekle ilgili olan mirastan kızlara toprak vermeme geleneği geçerli olmakla birlikte Medeni Kanun, mirasta tam eşitliğe doğru bir değişim de başlatmıştır.

Evlenmelerde hükümet nikâhı önemli görülmemekte, evliliği köy halkı kabul etmişse imam nikâhı yeterli olmaktadır. Bürokratik işlemlerin fazlalığı ve şehre ulaşımın zor olması Hükümet nikâhının yaygınlaşmamasında önemli bir etkidir. Köylünün hükümet dairelerinde görülecek resmi işlemlerinin azlığı sebebiyle soyadı uygulaması yerleşmemiş olup lakapların yaygın kullanımı sürmektedir.

Boşanma nadir olarak görülmektedir. Medeni Kanun'un, boşanmayı zorlaştırması, bazı hallerde tazminat vermeyi gerektirmesi karısını boşayan erkek miktarını azaltmıştır. Ancak Medeni Kanun'un bu etkisi görülmekle birlikte eski usulde boşanan kadınlar hala resmi nikâhları olsa bile köylü nazarında boşanmış sayılmaktadırlar. Erkeğin aldığı yeni eş asıl eş olarak kabul edilmektedir. Din, bu konularda müsamahakâr bir onaylayıcı rolündedir.⁸⁴

Berkes'in Ankara köylerinde gerçekleştirdiği çalışmada belirgin olan yaklaşımın tarihsel maddecilik olduğu görülmektedir. Köylerde geri anlayış, zihniyet ve geleneklerin yaşaması, Türk Devrimi'nin getirdiği hukuksal değişikliklerin yer etmemesi, bunları yaşatan ekonomik-teknolojik koşullar çerçevesinde ele alınmıştır. Ona göre asıl mesele; "...*hukuk kaidelerinde inkılap olduğu halde sosyal bünyece de inkılap olmamış bulunmasıdır.*"⁸⁵

⁸² Berkes, **Bazı Ankara...**, s. 33.

⁸³ Berkes, **Bazı Ankara...**, s. 56.

⁸⁴ Berkes, **Bazı Ankara...**, s. 170.

⁸⁵ Niyazi Berkes, "Gizli Evlenmeler", **Yurt ve Dünya**, S. 19, Ekim (İlkteşrin) 1942, s. 244.

Türk devrimine katkı amacıyla ve sosyolojik yöntemleri kullanarak gerçekleştirdiği araştırmasında Berkes, İnkılabın, yönetim, hukuk gibi üstyapı kurumlarında gerçekleştirdiği modernleşme atılımlarına rağmen, daha iyi yaşam koşulların hazırlamak anlamında, sosyal alanda köylülüğe dair, köklü bir değişimi gerçekleştiremediğini tespit etmiştir.

Berkes, tarımda makineleşmenin sağlanarak verimin artırılmasını, rasyonel sağlık kurallarının ve uygar hayatın bütün gereklerinin köye taşınmasını köylülüğe dair önerileri olarak sıralamıştır.⁸⁶

Yukarıdaki değerlendirmeleri de göz önünde tutulduğunda Berkes, toplumsal ilerlemeyi, ekonomik gelişme ile gelenekler ve düşünüş biçimleri arasındaki sıkı bir ilişki olarak ele almaktadır. İlkel üretim biçimlerinin ve geri zihniyetlerin tasfiyesinin, sanayileşmenin köye nüfuz etmesi ve köylünün şehirle yoğun teması ile mümkün olacağını düşünmektedir.

Avrupa ülkelerinin sanayileşme-şehirleşme tarihine vakıf olan Berkes'in, köy nüfusunun şehre akmasını sağlayacak olan tarımda makineleşmeyi savunmasını, 1940'ların resmi yaklaşımı olan köylüyü köyünde tutma politikalarından ayrılan bir yaklaşım olarak yorumlamak mümkündür.

Niyazi Berkes'in Sosyolojiden Tarihe Yönelişi

Sınıf Çatışması ile İlerleyen Batı

II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de ırkçılık ve Faşizm taraftarlığının arttığı, bu yöndeki fikirlerin sağ eğilimli dergilerin sayfalarında geniş yer tuttuğu belirtilmişti. Tepki olarak sol eğilimli dergilerde beliren Faşizm ve ırkçılık karşıtlığı, Berkes'in sıkça yazdığı *Yurt ve Dünya* dergisi için de söz konusudur.

Berkes'in *Yurt ve Dünya*'daki yazılarında Kapitalizmin tarihsel gelişim sürecine dair yazılar yazdığı, Faşizm'i, Kapitalizm'in doğal sonucu olarak ele aldığı görülmektedir.

Tarımsal üretime dayalı kapalı-otarşik bir ekonomik yapı ile hayatın her alanında hükümler bir Kilise'nin varlığını, Ortaçağ Avrupa'sının belirgin nitelikleri olarak betimleyen Berkes, Coğrafi Keşifler ile başlayan kıtalararası ticaretin burjuvazinin büyümesini sağladığını belirtmiştir. İktisaden büyüyen burjuvazinin, din adamları ve toprak sahiplerinin

⁸⁶ Niyazi Berkes, "Köy Şekilleri" *Yurt ve Dünya*, Temmuz 1941, S. 7, s. 14 Aynı yazıda Hasan Reşit Tankut'un 1939'da yayınlanan *Köylerimiz* adlı kitabı da eleştirilmiştir. Berkes'e göre Tankut, köylere dair değerlendirmelerinde, sonuçlara ağırlık vermiş, bu sonuçları yaratan koşulların hala devam ettiğini gözden kaçırmıştır.

ayrıcılıklı konumda olduğu yapıyı değiştirme mücadelesine giriştiğini ifade etmiştir. Amacın da, serbest ticaretin önündeki engelleri kaldırmak ve burjuvaziyi diğer iki sınıfla eşit kılabilecek haklar elde etmek olduğunu vurgulamıştır.

Kapitalizmin gelişim aşamasında burjuvazinin yürüttüğü mücadele ile serbest ticaretin önündeki engeller, Kilisenin dini kısıtlamaları (faizin yasak olması gibi) ve serflerin toprağa bağımlılığı kaldırılmıştır.⁸⁷ Ancak Kapitalizm, yıktığı Ortaçağ bağımlılıkları yerine çok daha etkili ve şümulü bir iktisadi bağımlılık şekli meydana getirmiştir.⁸⁸ Özel mülkiyetin kutsallığını esas alan kapitalist sistemde, çalışanın kendi alın teri ve ürününe hak kazanma özgürlüğü yerine bu haktan kesinlikle mahrum kalmasını zorunlu kılan bir sistem yaratılmıştır. Feodalitenin tekelliliği yıkılmış kapitalizmin kendi tekelliliği kurulmuştur.⁸⁹

Burjuvazinin önce ilerici, sonra giderek gerici bir sınıf olduğuna değinen Berkes, bu sınıfın sanayi kapitalizmi aşamasında ise Avrupa dışı toplumların üretimini çökerttiğini belirtmiştir.

Nazizm ve Faşizmin doğuşunu ele aldığında, I. Dünya Savaşı sonrasında Almanya ve İtalya’da yaşanan gelişmelere değinmiştir. Savaşın mağluplarından olan ve iktisaden çöken Almanya ve İtalya’da işçi sınıfı, sermaye sınıfında korkular yaratan taleplerde bulunmuştur. Burjuvazi, yükselen talepleri engellemek için parlamenter demokrasiyi yok etmeyi çare olarak görmüştür.⁹⁰ Faşizm, bu sürecin ideolojisidir ki, kapitalizmden ayrı bir olgu değil aksine onun doğal bir sonucudur.

Almanya örneğinde Faşizmin devleti ele geçirmesinin Şeflik Sistemi ile gerçekleştirildiğini belirtmiştir: “...*“Şeflik Prensibi” ile hallolunmuştur.*

⁸⁷ Niyazi Berkes, “Modern Ekonomini Doğuşu”, **Yurt ve Dünya**, S. 30, Haziran 1943 s. 206-211.

⁸⁸ Niyazi Berkes, “Modern Ekonominin Temelleri”, **Yurt ve Dünya**, S. Yurt ve Dünya, S. 31, Temmuz 1943, s. 239-245.

⁸⁹ Niyazi Berkes, “Modern Ekonominin Tezatlari”, **Yurt ve Dünya**, S. 32, Ağustos 1943, s. 298-300. Berkes Kapitalizm’in gelişimini Darwinizm ile de ilişkilendirmiştir. Ona göre Darwinizm, cennetten kovulma ve günahkârlık efsanesini yıkarak insanlığın gelişiminde sınıf, devlet ve Hıristiyanlığın ezeli-ebedi olmadığını göstermiştir. Kiliseden ve burjuvaziden tepki görmesi bununla ilgilidir. Ancak Burjuva ideologları, fikirleri çarpıtmak yoluyla, Darwinizm’i fertçilik, emperyalizm ve ırkçılığı meşrulaştırmak için de kullanmışlardır. Niyazi Berkes, “Darvinizm Karşısında İleri ve Geri Düşünüşler”, **Yurt ve Dünya**, S. 39, 1 Şubat 1944, s. 92-95.

⁹⁰ Niyazi Berkes, “Modern Ekonominin Tezatlariinden Faşizm”, **Yurt ve Dünya**, S. 33, Eylül 1943, s. 330.

Parti ve devlet birliği hem partinin lideri, hem devlet başı olan Hitlerin şahsında birleştirilmiştir.”⁹¹

Berkes, Emperyalist mücadelelerin yok edilerek milletlerin barış, refah ve ilerlemeye ulaşmasının, Faşizm ve Emperyalizm'i zorunlu olarak doğuran ekonomik sistemin (Kapitalizm) kaldırılması ile mümkün olacağını ifade etmiştir.⁹²

Berkes, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Almanya ve Fransa siyasal partilerin doğuşunu da incelemiştir. Siyasi ayrılıkların menfaatler ile ilgili olduğunu, toplumda çeşitli menfaat zümrelerinin meydana gelişini o cemiyetteki üretim araçlarının mülkiyetinin dağılışının belirlediğini savunmuştur.⁹³ Partiler sınıf mücadelesinin eseridir. Modern kapitalist demokrasilerdeki siyasi mücadele sermaye sınıfı ile işçi sınıfı arasındaki mücadeledir.

Siyasal partilerin mücadelelerinin sonuçlarına örnekler de vermiştir: İngiltere'de işçi sınıfının güçlenmesi daha demokratik bir yapının yaratılmasında en etkili unsur olmuştur.⁹⁴ Fransa'da sendikaların demokrasinin önemli yardımcıları olmasının yanında, Sosyalist-Komünist birleşik Cephenin kurulması Faşizm'i önleyebilmiştir. Almanya'da liberal ve sosyalist zümrelerin mücadeleleri ile genel oy hakkı kazanılmıştır.

Görüldüğü gibi Berkes kitabında, kapitalist ülkelerde sınırlı kesimler için söz konusu olan hakların genelleşmesini, çalışanların özlük haklarının iyileştirilmesini sendikaların ve sosyalist, komünist partilerin siyasal mücadelelerinin eseri olarak değerlendirmektedir.

Batı'daki siyasal parti mücadelelerinde sol partiler ile ilgili olarak beliren ortak gelişmelere de değinmiştir: Özellikle bunalım dönemlerinden sonra halkın sosyalist ya da komünist partilere yönelmesi; parti ileri gelenlerinin hapsedilmesi, bu partilerin baskıyla karşılaşması ya da yasaklanması sonucunu doğurmuştur. Bu durum sadece Almanya ve İtalya için söz konusu değildir. Benzer gelişmeler değişik zamanlarda Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Fransa'da da yaşanmıştır.

II. Dünya Savaşı'nın sonuçlarının Faşizm'in de yenilgisi anlamına geldiğini belirten Berkes, Almanya ve İtalya'nın parti yapılarının değişeceğini ifade etmiştir. Ona göre, Savaş sonrasında birçok Avrupa ülkesinde toplumların sanayinin millileştirilmesi, toprak reformu gibi

⁹¹ Niyazi Berkes, **Siyasi Partiler**, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul, 1946, s. 198.

⁹² Niyazi Berkes, "Emperyalizm", **Yurt ve Dünya**, S. 40, 15 Şubat 1944, s. 115.

⁹³ Berkes, **Siyasi...**, s. 5.

⁹⁴ Berkes, **Siyasi...**, s. 39.

talepleri gündemdedir. Avrupa ülkelerinde sağın veya solun iktidar olmasında belirleyici olacak unsur, sol partiler arasındaki işbirliği veya birleşmedir. Berkes'e göre, Avrupa'nın şimdiki görünümünü sola gideceğini göstermektedir.⁹⁵

Yurt ve Dünya dergisinde ağırlıklı olarak ırkçılık karşıtı fikirlere yer verildiğine yukarıda değinilmişti. Dergi yazarlarından biri olarak Berkes de ırkçılığa dair yazılar yazmıştır. ırkçılığı Avrupa'nın istila ve halkı kandırma planlarının meşrulaştırıcısı olarak değerlendirmiş, bilimsel çalışmaların ırk ile uygarlık arasında ilişki olmadığını kanıtladığına değinmiştir. Türk halkı arasında ayrılık yaratacak mahiyette olan ırkçılığın Türkiye'de tarihsel dayanakları olmadığını belirtmiş, yazdıklarından alıntılar yaparak Ziya Gökalp'in ırkçı olmadığını savunmuştur.⁹⁶

ırkçılık ile ilgili yazılarında Berkes Bergson'u da ele almıştır. Mustafa Şekip Tunç'un peygamberidir dediği Bergson'u, Batı tefekkürünün bin bir mücadele ve bocalama ile yarattığı müspet ilmi, hayattaki yetersizliğini iddia edecek kadar baltalayan, müspet ilimlerin geçirdiği buhranlardan yararlanarak ilme düşman neticeler çıkaran, bu yaklaşımı ile de Faşizm'i meşrulaştıran bir düşünür olarak nitelemiştir.⁹⁷

Kapitalizm, Faşizm, Emperyalizm ve ırkçılığa dair yazılarında görülmektedir ki Berkes, Marksist bir yaklaşımla Batılı toplumların tarihini sınıf savaşmaları ile şekillenen bir süreç olarak ele almıştır. Bu çerçevede burjuvazi, Ortaçağ'ı yıkarak ilerlemeyi sağlayan ancak devleti ele geçirdikten sonra gerici konuma düşen bir sınıf olarak betimlenmiştir.

⁹⁵ Berkes, *Siyasi...*, s. 222; Berkes' göre II. Dünya Savaş'ı sonrasında ABD ve İngiltere, diğer ülkelere karşı, Faşist partilerden kurtulmak ama iktidarı sol partilere kaptırmamak temelinde bir politika izlemektedirler. s. 222.

⁹⁶ Niyazi Berkes, "ırk ve ırkçılık", *Yurt ve Dünya*, S. 24, 30 İlkkanun 1942, s. 438-440.

⁹⁷ Niyazi Berkes, "Bergson'un Sosyal Fikirleri", *Yurt ve Dünya*, S. 2, Şubat 1941, s. 41. Bergson, Faşizm gibi olmuş bitmiş nas halinde bilim istiyor. "Biz bunları medrese ve tekke ile geride bıraktık." s. 42; Henri Bergson: Fransız filozof (Paris 1859-1941). 1889'da *Şuurun Doğrudan Verileri (Essais Sur Les Donnees İmmédiatees De La Conscience)* adlı yapıtıyla doktorasını verdi. College De France'ta profesörlük yaptı. 1928'de Nobel edebiyat ödülü aldı. *Şuurun Doğrudan Verileri* ile başlayan yapıtlarında özgürlük, ruhun madde içindeki yeri, biyolojik yaşamın doğası gibi konuları inceledi. Bergson'un öğretisi, deneyciliği (ampirizmi), akılcılığı ve göreceliği bir yana atar. Başlıca eserleri şunlardır: *I' Evolution Creatrice (Yaratıcı Evrim)* 1907, *Les Deux Sources De La Morale Et De La Religion (Ahlak İle Dinin İki Kaynağı)* 1932, *La Pensee Et Le Mouvan (Düşünce ve Devingen)* 1934. Cemil Sena, *Filozoflar Ansiklopedisi*, C. 1, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1974, s. 213-221.

Türk Düşünce Tarihine Giriş

Niyazi Berkes 1940'larda Türk düşünce tarihine giriş olarak nitelenebilecek yazılar da yazmıştır. Osmanlı'da yeşeren düşünce akımlarının tarihinin henüz yazılmamış olduğundan hareket ederek öncelikle bu konuda yanlış değerlendirmelerin olduğunu belirtmiştir. Ona göre, Osmanlı Batılılaşmasında daha çok Fransız kültür ve edebiyatının etkisinde kaldığı, bunun da kötü sonuçlar doğurduğu şeklinde yaygın bir yaklaşım söz konusudur. Bu bakış, Fransız etkisinin keyfi olduğunu savunma yanlılığı olmanın yanında, etkilenmede belirleyici olan iç dinamikleri de göz ardı etmektedir. Düşüncenin milliyetinin değil, içeriğinin önemine dikkat çeken Berkes, bu muhtevanın Osmanlı'daki arayışlara denk düştüğü için tutunabildiğini belirtmiştir.

Terakki ve Liberalizm felsefesinin Osmanlı burjuvazisinin arayışlarına hitap eden bir felsefe olduğu için taraftar bulduğunu, ancak aynı dönemin akımlarından Fransız sosyalizmi ve Comte felsefesinin Osmanlı aydınının ilgisini çekmediğini vurgulamıştır.⁹⁸

Osmanlı modernleşme tarihi çerçevesinde Namık Kemal ve Ziya Gökalp gibi aydınları da ele almıştır. Namık Kemal'i Batıyı algılama biçimi ve Osmanlı'nın güçlenmesine dair fikirleri açısından tahlil etmiştir. Namık Kemal'in, Osmanlı'yı kurtaracak yolları araştırırken İslam ananesi, Osmanlı kurumları ve Garp medeniyeti arasında bir telif çabası içinde olduğunu tespit etmiştir.

Namık Kemal, Garpten yalnız fen ve teknik alınmasını, hukukun İslam hukuku olmasını savunmuştur. Berkes'e göre Namık Kemal'in bu yaklaşımının temelinde onun medeniyet ile kültür arasında hiçbir münasebet görmemesi yatmaktadır.⁹⁹ Osmanlı Devleti'nin yaşadığı siyasal olaylar Kemal'in telifçi yaklaşımının yanlışlığını göstermiştir.

Batılılaşma çabalarını, doğurduğu tepkilerle paralel giden bir süreç olarak değerlendiren Berkes'e göre, Namık Kemal, İslamcılık fikri ile İslamlık ve Türklük aleyhindeki tahkir edici suçlamaları, *vatan* mefkûresi ile Avrupa karşısında beliren aşağılık hissi, hayranlık ve taklitçiliği bertaraf etmek istemiştir.

⁹⁸ Niyazi Berkes, "Garpten Gelen Düşünceler", *Yurt ve Dünya*, I. Teşrin 1943, S. 34, s. 275; Berkes burjuvazi tabirini burada Osmanlı devlet adamları ve aydınları anlamında kullanmaktadır.

⁹⁹ Niyazi Berkes, "Namık Kemal'in Islahatçılığı", *Yurt ve Dünya*, Sonkanun 1941, S. 1, s. 15.

Berkes Ziya Gökalp'i, Osmanlıyı kurtarma arayışını Namık Kemal'in bıraktığı yerden sürdüren aydın olarak değerlendirmiştir. Gökalp'i ilmi usullere inanmış bir mütefekkir olarak nitelemiş ve çabasını; "*Gökalp'in başlıca meselesi bir taraftan medeniyet (veya kültür) temaslarının meydana getirdiği sosyal vetireleri araştırmak, diğer taraftan muayyen bir milletin hayatında ilmin bu işte ne dereceye kadar rehber olabileceğini göstermekti.*" şeklinde özetlemiştir.¹⁰⁰

Tanzimat veya Meşrutiyet döneminde etkili olmuş aydınların yanında Osmanlı fikir akımlarını da ele almış, Batı medeniyetini telakki ediş tarzlarını ve tavır alışlarının safhalarını tahlil etmiştir.

Osmanlıcılık, Garpcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarının, aralarındaki farklılara rağmen, Batı medeniyetinin uzun bir sosyal tekâmülün ürünü, dinamik, değişen ve tekâmül edecek bir yapısı olduğunu fark edemediklerini saptamıştır. Berkes'e göre, bu akımlar Avrupa uygarlığı ile ilgili olarak sabit, kati, değişmeyen özü aramışlardır.¹⁰¹

Avrupa uygarlığının sabit antitesini ırkta, dinde, ahlakta, teknikte veya terbiyede bulmaya bağlı olarak; Batıya olumlu ya da olumsuz baksın, anılan fikir akımları, maddi medeniyeti (teknoloji), ekonomik zihniyeti (Kapitalizm), siyasi teşkilatı (demokratik parlamentarizm), aile meslek din vs'ye ait ilişkileri (kurumlar) veya ilim ve edebiyatı (eğitim usulleri) önemsemişlerdir. Berkes'e göre Avrupa uygarlığını bu eksik algılama anlayışları gelişen vakalar ile yalanlanmış ve aşınmıştır.

Laikliğin Türkiye'deki gelişime sürecini de tahlil eden Berkes, Tanzimat dönemini çok önemli bir aşama olarak işaretlemiştir: Tanzimat ile birlikte Osmanlı ıslahatlarının yüzeyselliği son bulmuş, sosyal yapıda da değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Tanzimat ile devletin görevleri arasına dini mülahazalar ve müesseseler dışında kalan yeni görevler ve kurumlar getirilmiştir.¹⁰² Böylece, Cumhuriyet dönemine dek sürecek her alanda görülen bir ikilik başlamıştır.

Bu aşamada beliren din esasları ile Batı değerlerinin telif edilip edilemeyeceği sorunu karşısında aydınlar ve devlet adamları uzlaşmacı bir

¹⁰⁰ Niyazi Berkes, "Ziya Gökalp'in Sosyolojisi", **Yurt ve Dünya**, Senteşrin 1941, S. 11, s. 291.

¹⁰¹ Niyazi Berkes, "Garp Medeniyeti ve Biz", **Yurt ve Dünya**, Eylül 1941, S. 9, s. 139, 140.

¹⁰² Niyazi Berkes, "Türk İnkılabında Laikliğin Gelişmesi", **Yurt ve Dünya**, Senteşrin 1943, S. 35, s. 430.

tavır sergilemişler; Garp-şark, doğal haklar doktrini-şeriat, halk-sultan arasında bir tercih yapmaktansa bir telif yapmayı düşünmüşlerdir.¹⁰³

Söz konusu ikilik hali, küçük liberalleşmeler dışında, 1908'den sonra da sürmüştür. Tanzimat, Meşrutiyet devri devlet ve fikir adamları, telifçi yaklaşımları sebebiyle, dinin mutlak irade elinde bir araç olduğunu görememişlerdir. Berkes'e göre, bu mutlak gücün önüne geçebilmek için onun dayandığı dini müeyyideyi tanımamak lazımdı.

Türk sosyal hayatı derin maddi inkılaplar geçirdikçe manevi medeniyet kaideleriyle daima bir çatışma meydana geldiğini belirten Berkes, varılan aşamayı, olayların itmesiyle kesin bir tercihin zorunlu olduğu nokta olarak değerlendirmiştir: "...*hulasa garp medeniyeti denen medeniyeti alabilmek için devlet, siyaset, hukuk, ekonomi, maarif, aile, muaşeret, kıyafet alanlarında artık din ölçülerinden kurtulmuş bir zihniyetle harekete geçmek lazımdı.*"¹⁰⁴

Berkes'e göre bu tercih Cumhuriyet ile yapılmıştır: Hayatın her alanı, dinden, dinin koyduğu naslardan değil, hayatın kendinden ve icaplarından mülhem olarak düzenlenme imkânlarına kavuşmuştur.¹⁰⁵

Osmanlı Batılılaşma süreçlerinin Batıda olduğu gibi sınıf mücadelelerinin eseri olmadığını tespit etmiştir. Osmanlı yenileşme süreçlerinin, iktisadi sıçramalar sonucu ve burjuvazinin liderliğinde değil, devleti kurtarma arayışları çerçevesinde, aydınların ve devlet adamlarının öncülüğünde gerçekleştiğini vurgulamıştır.

1940'lı yıllarda beliren, Türk düşünce dünyasını Yunan-Latin kaynakları ile besleyerek bir Türk Rönesansı yaratma çabalarına değinilmişti. Bu dönemin çeviri faaliyetine Berkes de katılmıştır: 1941'de N.S.B Gras'ın *Ekonomik Sosyolojiye Giriş*, 1942'de Eflatun'dan *Sokrates'in Müdafası*, 1944, 1946'da Aristo'nun *Politika*, 1946'da Harold J. Laski'nin *Demokrasi ve Sosyalizm*, 1947'de Sigmund Freud'un *Totem ve Tabu* adlı eserlerini Türkçeye çevirmiştir.¹⁰⁶

¹⁰³ A.g.e., s. 432.

¹⁰⁴ A.g.e., s. 434. Berkes, Osmanlı Batılılaşmasını edebi metinler çerçevesinde de ele almış Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın romanlarını, Batılılaşmanın doğurduğu toplumsal bunalımları en iyi betimleyen eserler olarak nitelemiştir. Niyazi Berkes, "Hüseyin Rahmi'nin Sosyal Görüşleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, III/ 3, 1945, s. 3-17.

¹⁰⁵ Niyazi Berkes, "Türk İnkılabında Laikliğin Gelişmesi", *Yurt ve Dünya*, Senteşrin 1943, S. 35, s. 434-435.

¹⁰⁶ İsmail Coşkun, "Niyazi Berkes Üzerine", *İ.Ü. Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 2. Sayı, 1991, s. 52.

Berkes tercüme etkinliğinde bulunmuş olsa da dönem içinde yaygın olan eğilimin aksine, Yunan-Latin uygarlığının fikir eserlerini yüceltmek şöyle dursun eleştirel bir tutum takınmıştır. Greklerin tarihini ele aldığı şehir devletlerinin köleci niteliğine dikkat çekmiş, Aristo ve Platon'un dar bir dünyanın filozofları olduğunu, ayrıcalıklı toplumsal kesimlerin ütopyalarını temsil ettiğini belirtmiştir.¹⁰⁷

Sonuç

Berkes'in çocukluğu, eğitimi ve ilk yazılarını ele alan bu makalede; toplumsal konulara ilgili kişiliği ile yeni fikirlere açık ve gazetelerin/dergilerin bolca bulunduğu aile ortamında yetişmesinin, sonraki eğilim ve araştırmalarını şekillendirdiği anlaşılmaktadır.

1930'ların ortalarında kaleme aldığı ilk yazılarında, toplumsal sorunları anlamak ve çözmekte bilimi özellikle de sosyolojiyi öne çıkarmıştır. Toplumsal değişikliklerde iktisadi süreçlerin belirleyiciliğini kabul etmiş, gelenek, inanış ve zihniyetleri, ekonomik-sosyal-teknolojik şartların sonuçları olarak değerlendirmiştir. Bu yaklaşımı, Türkiye'nin meselelerine iktisadi temelde bakan Kadroculara, uluslaşma ve laiklik ile ilgili fikirleri ile öne Yusuf Akçura'ya kendini neden yakın hissettiğini de açıklamaktadır. Adı geçen aydınlar ve eserleri hakkında yazmayı 1940'lardan sonra da sürdürmüştür.

Üniversite hocalarının bağlandığı Batılı otoriteleri bilimsel zayıflıkları açısından ele almasının ise tepki olmayı aşan bir yanı vardır. Berkes'in Batılı bir düşünürü bağlanmayı yanlış bulması, düşün akımları ile toplumsal değişim arasındaki paralelliği saptamış olmasıyla ilgilidir. Ona göre Batılı bir düşünürün fikirleri, o fikirlerin doğduğu dönemin problem ya da değişimleri ile ilgilidir. Bu düşün akımları Türk toplumunu anlamakta fonksiyonel değildir. Başka bir ifade ile Berkes'e göre, Türk toplumu Batı toplumlarından farklı tarihsel süreçleri yaşamıştır. Bu yönüyle Türk tarihine kendi içinden bakılmalıdır. Bu bakış açısı, Berkes'in yıllar sonra Türk çağdaşlaşmasına getireceği özgün açıklama ve yorumlara ulaşmasında başlangıç teşkil etmiştir.

Berkes'in, Ankara'daki ilk döneminde temas ettiği eğitim çevreleri, yönetim kadroları hakkındaki izlenimleri de, sonuçları daha sonra görülebilecek etkiler olarak değerlendirilebilir. Türk devriminin temel

¹⁰⁷ Niyazi Berkes, "Grek Şehir-Devletinin Yıkılışı ve Bunun Sosyal Düşünüş Üzerindeki Tepkilerine Dair", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, IV/5, 1946, s. 629-641; Berkes'in, 1940'larda görülen genel eğilimlere uymayan bir tutumu da, yazılarında Öztürkçe kelimeleri kullanmamış olmasıdır.

adımlarını büyük bir dikkat ve coşkuyla takip etmiş olan bir genç aydında iz bırakan kişi ve kesimler; Devrimin sembolü Mustafa Kemal, lideri anlamaktan uzak yönetici kadrolar, ilkel yaşam şartlarında bir halk, çağın gerisinde bir Darülfünun, gıpta ettiği Kadrocular özellikle Yusuf Akçura. Bu kişi ve gruplar Berkes'te, bir yandan yönetim kadrolarına güvensizlik duygusu, diğer yandan olayları ve toplumu daha derinden anlama isteği yaratmıştır.

ABD'den döndüğünde kaleme aldığı yazılarda konular açısından bir çeşitlenme, dönemin eğilimlerinden ayrılma ve onu sosyal bilimler alanında farklı bir yere konumlandırarak olan yaklaşımlarını somutlaştırma olguları söz konusudur.

ABD'de aldığı eğitimin kendisine kattıkları-Tökin'in düşüncelerinin de etkisi ile- Devrim'e katkı isteği ile birleşerek köy tetkiklerinde somutlaşmıştır. Ulaştığı sonuçlar, resmi politikalar ve bu politikalara yakın duran aydınların düşünceleriyle çakışmamaktadır. Berkes, köyün kaderini eğitim yoluyla değiştirmeye dönük uygulamaların görüldüğü 1940'larda Türk Devriminin, ekonomik-sosyal hayattaki geri yapıların yıkılması ile tamamlanması gereken bir hareket olduğuna dikkati çekmiştir.¹⁰⁸

Türkiye'de 1940'larda cari olan eğilimler açısından bakıldığında ise; Osmanlı reddiyesinin büyük ölçüde devam ettiği bu dönemde Türk düşünce tarihine eğilen Berkes, Osmanlı tarihini, Türk devrimini yaratan süreçleri anlamak amacıyla ele almıştır. Tarihsel sürekliliği önemseyen bu yaklaşımını, 1930'larda yaygın olan Mustafa Kemal'i ve Türk devrimini Osmanlı tarihinden soyutlanmış olarak ele alma anlayışına gösterdiği tepki olarak yorumlamak da mümkündür.

Batı'da ve Osmanlı'da değişmeyi, daha gelişkin bir aşamaya geçmeyi sağlayan dinamiklerin farklılığını tespit etmesini ise Türk tarihinin özgün yanlarını yakalama çabasının somutlaşmış bir başlangıcı saymak yerinde olacaktır. Göze çarpan diğer nokta, Berkes'te, Yunan Latin uygarlığına eleştirel bakış ile Avrupa toplumları ile Türk toplumunun tarihsel süreçlerinin farklılıklarını somutlaştırma çabasının paralel gitmesidir.

Berkes'in Batı dünyasının bazı fikir eserlerini çevirmekten vazgeçmesi de, Türk toplumunun özgünlüğü konusundaki yaklaşımı ile

---

¹⁰⁸ Kayalı, Berkes'in 1940'lı yıllarda *Yurt ve Dünya*'da yayınladığı yazıları, Kemalizm'i sosyalleştirmeye dönük çabalar olarak değerlendirilmiştir. Kurtuluş Kayalı, "Niyazi Berkes", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Kemalizm*, C. 2, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 339.

ilişkilendirilmiştir.¹⁰⁹ Bu gerçekçi tespit, Berkes'in sonraki yıllardaki yaklaşımı ile de doğrulanmıştır. Zira *Yön* dergisindeki yazılarında, tarihsel sorunlarımızın çeviriler ile değil, kendi tarihimize yönelmekle aydınlatılabileceğini savunacaktır.

Berkes ile ilgili olarak yapılan sınırlı sayıdaki değerlendirmede, kabaca 1939-1950 arası dönemdeki fikri yönelişlerini, yaşadığı olumsuzlukların izini de taşıyan bir insan olarak, hayatının sonraki dönemlerinde de sürdürdüğü yolundadır: “Niyazi Berkes'in... 1939-1948 arasında geçen yılları... tüm yaşamında iz bırakmış olan en önemli dönemidir... kendisinin dünyaca tanınmasını sağlayan Kanada ve İngiltere'deki çalışmalarını da, uzun süre bu yılların anıları motive etmiştir.”¹¹⁰

“Entelektüel kimliğinin ve düşünsel tercihlerinin şekillenmesinde en etkili olan husus 1940-1950 yılları arasında yaşadıkları olmuştur.”¹¹¹

1940'lı yılların düşün dünyasına dair yapılmış olan bir tahlil dönemin aydınlarını, özellikle Berkes'in de dâhil olduğu DTCF'deki bir grup bilim adamını anlamak yolunda aydınlatıcıdır. Bu çerçevede 1940'lı yılların düşünen insanların düşüncede evrensele açıklık ve evrensel düzeyde bilimsel üretimi önemsemek, kendi bilim alanındaki teorik çalışmaları takip etmek, Türkiye'nin geçmişinin bir birikimin ortaya çıkarmaya çalışmak gibi nitelikler taşıdığı, bilimin dar anlamda siyaset doğrultusunda oluşturulmasına karşı eleştirel bir tutum takındıkları saptanmıştır.¹¹²

Dönemin düşünsel yaşamının eleştiri ve olumlama anlamında günümüzden daha ileri olduğu ifade edilmiştir. Aynı değerlendirmede, Berkes'in 1940'lı yıllarda yazdıkları ile daha sonra ürettikleri arasında var olan sürekliliğe dikkat çekilmiştir. Türk aydınlarında hala cari olan, bütün kıymetli fikirlerin 1960'lardan itibaren kaleme alındığı yolundaki sorunlu yaklaşımın, Berkes'in 1940'lardaki düşüncelerinin gözden kaçırılmasına ya da önemsenmemesine yol açtığı vurgulanmıştır.¹¹³

¹⁰⁹ Kurtuluş Kayalı, “Niyazi Berkes Ya Da İyimserlikten Kötümserliğe Sürüklenmesine Karşın Düşünsel Tercihinde Israrlı Bir Entelektüelin Portresi”, **İz Bırakmış...**, s. 106.

¹¹⁰ Mete Çetik, “Niyazi Berkes'in Meslek Hayatı ve Üniversiteden Atılması”, **İz Bırakmış...**, s. 71.

¹¹¹ Kurtuluş Kayalı, “Niyazi Berkes Ya Da İyimserlikten Kötümserliğe Sürüklenmesine Karşın Düşünsel Tercihinde Israrlı Bir Entelektüelin Portresi”, **İz Bırakmış...**, s. 105; Kayalı, Berkes'in 1940'lardaki üretkenliğinin, iç siyaset açısından sarsıntılı ve siyasal tartışmaların doruğa ulaştığı Türkiye koşulları ile ilgili olduğu vurgulanmıştır. s. 105.

¹¹² Kurtuluş Kayalı, **Türk Düşünce Dünyası I**, Ayyıldız Yayınları, Ankara, 1994, s. 105-109.

¹¹³ Kayalı, **Türk Düşünce ...**, s. 115-146.

KAYNAKÇA**Kitaplar**

- Atatürk, Mustafa Kemal; **Söylev**, Basıma Hazırlayan: Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, 11. Basım, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III (1918-1937)**, 5. Basım, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1997.
- Berkes, Niyazi; **Atatürk ve Devrimler**, 2. Basım, Adam Yayınları, İstanbul, 1993.
- ; **Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma**-Birinci Kitap, Uzluk Basımevi, Ankara, 1942.
- ; **Siyasi Partiler**, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul, 1946.
- ; **Unutulan Yıllar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.
- Boratav, Korkut; **Türkiye'de Devletçilik**, 2. Basım, Savaş Yayınları, Ankara, 1989.
- Çeçen, Anıl; **Atatürk'ün Kültür Kurumları Halkevleri**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990.
- Ertan, Temuçin Faik; **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, T.C. Kültür Bak, Ankara, 1994.
- Esmer Ahmet Şükrü-SANDER Oral; "*İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası*" Olaylarla **Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 9. Basım, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.
- Georgeon, François; **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)**, 2. Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1986.
- Goloğlu, Mahmut; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi – II 1931-1938 Tek Partili Cumhuriyet**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- Güneş, İhsan; **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1997.
- Karal, Enver Ziya; **Atatürk ve Devrim (Konferans ve Makaleler 1935-1978)**, TTK Basımevi, Ankara, 1980.
- Kayalı, Kurtuluş; **Türk Düşünce Dünyası I**, Ayyıldız Yayınları, Ankara, 1994.
- Küçük, Yalçın; **Türkiye Üzerine Tezler C. 4**, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2007.
- Peker, Recep; **İnkılap Dersleri**, Ülkü Dergisi Yayınları (35. Sayı İlavesi), Ankara, 1936.
- Sanay, Eyyüp; **Hilmi Ziya Ülken**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986.
- Sander, Oral; **Siyasi Tarih 1918-1994**, 7. Basım, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.

Sena, Cemil; **Filozoflar Ansiklopedisi**, C. 1, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1974.

TBMM Albümü 1920-2010, C. 1 1920-1950, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, 2. Basım, Ankara, 2010.

TBMM Albümü 1920-2010, C. 2 1950-1980, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, 2. Basım, Ankara, 2010.

Tekinalp; **Kemalizm**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.

Timur, Taner; **Türk Devrimi ve Sonrası**, 3. Basım, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.

Tökin, İsmail Hüsrev; **Türkiye Köy İktisadiyatı**, 2. Basım, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1990.

Tunaya, Tarık Zafer; **Hürriyeti İlanı İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar**, Baha Matbaası, İstanbul, 1959.

-----; **Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952**, Arba Yayınları, İstanbul, 1952.

Tunçay, Mete; **T.C.’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)**, 3. Basım, Cem yayınevi, İstanbul, 1992.

Turan, Şerafettin; **Türk Devrim Tarihi 1. Kitap İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.

-----; **Türk Devrim Tarihi 2. Kitap Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyetine**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992.

-----; **Türk Devrim Tarihi 3. Kitap (Birinci Bölüm) Yeni Türkiye’nin Oluşumu (1923-1938)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995.

Yetkin, Çetin; **Atatürk’ün Başarısız Demokrasi Devrimi Serbest Cumhuriyet Fırkası**, 2. Basım, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997.

-----; **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi 1930-1945**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983.

Makaleler

“Macit Gökberk ile Söyleşi”, **Toplum ve Bilim**, S. 45, Bahar, 1989, s. 5-13.

“Macit Gökberk’le Söyleşi” **Macit Gökberk Armağanı**, Yazı Kurulu: Bedia Akarsu-Tahsin Yücel, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s. 3-17.

Akşin, Sina; “Atatürkçülük İdeolojisinin Billurlaşma Süreci”, **Cumhuriyet Döneminde Siyasal Düşünce ve Modernleşme**, Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2002, s. 495-507.

Arslan, Cumhur; “M. Saffet Engin”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce-Kemalizm (C.2)**, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 350-370.

- ; “Halil Nimetullah Öztürk”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce – Kemalizm**, C. 2, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 200-210.
- Aysal, Necdet, “Savaş Dönemi ve Cepheleler (Askeri ve Siyasi Gelişmeler)”, **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, (Editör, Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan), 6. B., Siyasal Kitabevi Yay., Ankara, 2018, s. 119-135.
- “Atatürk Döneminde İç Politika”, **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, (Editör, Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan), 6. B., Siyasal Kitabevi Yay., Ankara, 2018, s. 155-179.
- “Yönetsel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler Serbest Cumhuriyet Fırkası-Menemen Olayı”, **Atatürk Yolu**, C. 11, No 44, (Güz 2010), s. 581–625.
- Berk, Özlem “Batılılaşma ve Çeviri”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce – Modernleşme ve Batıcılık**, C. 3, 5. Basım, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 511-521.
- Berkes, Mediha – Berkes, Niyazi; “Toprağın Çocukları”, **Yurt ve Dünya**, S. 14, Şubat 1942, s. 3-8.
- Berkes, Niyazi; “Levy-Bruhl’ün İptidai Zihniyet Nazariyesi Hakkında Bazı Tenkitler” (I), **Siyasi İlimler Mecmuası**, X/119, 1941, s. 231-242.
- ; “Gençliğin Sosyal Durumu”, **Yurt ve Dünya**, S. 26-27, Şubat-Mart 1943, s. 48-56.
- ; “Behaviorizm”, **Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası**, II/ 19-21, (1932), s. 78-93.
- ; “Bergson’un Sosyal Fikirleri”, **Yurt ve Dünya**, S. 2, Şubat 1941, s. 34-42.
- ; “Bir Araştırma İlmi Olmak Üzere Sosyoloji”, **Aylık Siyasi İlimler (Mülkiye)**, Yıl: IX, Şubat 1940, No: 107, s. 547-553.
- ; “Darvinizm Karşısında İleri ve Geri Düşünüşler”, **Yurt ve Dünya**, S. 39, 1 Şubat 1944, s. 90-95.
- ; “Dünya Kadınlarının Kongresi”, **Siyasi İlimler Mecmuası**, C. V, S. 49, 1934, s. 67-70.
- ; “Emperyalizm”, **Yurt ve Dünya**, S. 40, 15 Şubat 1944, s. 113-115.
- ; “Garp Medeniyeti ve Biz”, **Yurt ve Dünya**, Eylül 1941, S. 9, s. 135-140.
- ; “Garpten Gelen Düşünceler”, **Yurt ve Dünya**, I. Teşrin 1943, S. 34, s. 374-376.
- ; “Gizli Evlenmeler”, **Yurt ve Dünya**, S. 19, Ekim (İlkteşrin) 1942, s. 236-244.

- ; “Grek Şehir-Devletinin Yıkılışı ve Bunun Sosyal Düşünüş Üzerindeki Tepkilerine Dair”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, IV/5, 1946, s. 629-641.
- ; “Hüseyin Rahmi’nin Sosyal Görüşleri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, III/ 3, 1945, s. 3-17.
- ; “İrk ve İrkçilik”, **Yurt ve Dünya**, S. 24, 30 İKkanun 1942, s. 438-441.
- ; “İlim Dünyasındaki Durumumuz”, **Yurt ve Dünya**, S. 20, 29 İkteşrin 1942, s. 271-275.
- ; “Köy Şekilleri”, **Yurt ve Dünya**, Temmuz 1941, S. 7, s. 7-15.
- ; “Modern Ekonominin Doğuşu”, **Yurt ve Dünya**, S. 30, Haziran 1943, s. 206-211.
- ; “Modern Ekonominin Temelleri”, **Yurt ve Dünya**, S. 31, Temmuz 1943, s. 239-245.
- ; “Modern Ekonominin Tezatlari”, **Yurt ve Dünya**, S. 32, Ağustos 1943, s. 296-301.
- ; “Modern Ekonominin Tezatlarından Faşizm”, **Yurt ve Dünya**, S. 33, Eylül 1943, s. 325-330.
- ; “Namık Kemal’in İslahatçılığı”, **Yurt ve Dünya**, Sonkanun 1941, S. 1, s. 13-17.
- ; “Türk Dili Savaşında Macit Gökberk”, **Macit Gökberk Armağanı**, Yazı Kurulu: Bedia Akarsu-Taşin Yücel, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s. 23-28.
- ; “Türk İnkılabında Laikliğin Gelişmesi”, **Yurt ve Dünya**, Sontesrin 1943, S. 35, s. 427-435.
- ; “Ziya Gökalp’in Sosyolojisi”, **Yurt ve Dünya**, Sontesrin 1941, S. 11, s. 277-292
- ; “Ezbercilik”, **Yurt ve Dünya**, S. 12, 1.Kanun 1941, s. 337-348.
- Bruhl, Levy; “Auguste Comte’un Sosyolojisi”, (Çeviren: Z. Fahri Fındıkoğlu), **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 8, Sayı:3-4, (1942), s. 623-673.
- Coşkun, İsmail; “Niyazi Berkes Üzerine”, **İ.Ü. Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, 2. Sayı, 1991, s. 49-86.
- Çetik, Mete; “Niyazi Berkes’in Meslek Hayatı ve Üniversiteden Atılması”, **İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu Niyazi Berkes 21-23 Nisan 1999**, Yayına Hazırlayan: İsmail Bozkurt, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs

- Araştırmaları Merkezi Yayınları, Gazimağusa, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, 2000, s. 71-83.
- Ertan, Temuçin Faik; "Ahmet Cevat Emre ve Kemalizm'de Öncü Bir Dergi: Muhit", **Kebikeç**, S. 5, 1997, s. 17-34.
- Fedai, Harid; "Niyazi Berkes'in Kıbrıs Günleri Üzerine Bazı Değınmeler", **İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu Niyazi Berkes 21-23 Nisan 1999**, Yayına Hazırlayan: İsmail Bozkurt, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları, Gazimağusa, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, 2000, s. 39-58.
- Gevrek, M. Ağduk; "Yurt ve Dünya/1941-1944 1940'ların "solunun" Ankara Çevresi", **Toplum ve Bilim**, S. 78, Güz, 1998, s. 255-272.
- Güngör, Mehmet; "Çağının Önünde Koşan Bir Aydın: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu", **Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1, Haziran 2008, s. 54-64.
- Kayalı, Kurtuluş; "Niyazi Berkes", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Kemalizm**, (C.2), İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 338-344.
- Kılıç, Recep; "Babanzade Ahmed Naim'in Felsefi Görüşleri", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 36, Sayı: 01 (1997), s. 297-339.
- Küçük, Yalçın; "Cumhuriyet Döneminde Aydınlar ve Dergileri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 138-144.
- Nesim, Ali; "Niyazi Berkes'in Kıbrıs Yıllarında Sosyal Kültürel ve Eğitimsel Yapı", **İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu Niyazi Berkes 21-23 Nisan 1999**, Yayına Hazırlayan: İsmail Bozkurt, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları, Gazimağusa, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, 2000, s. 127-133.
- Oran, Baskın "İç ve Dış Politika İlişkisi Açısından İkinci Dünya Savaşında Türkiye'de Siyasal Hayat ve Sağ -Sol Akımlar", **A.Ü. SBF Dergisi**, 23 (3), 1969, s. 227-276.
- Seçkin, Recai; "Ebulula Mardin ve Eserleri 1880-1957", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt:13, Sayı: 02 (1958), s. 180-189.
- Toprak, Zafer; "Fikir Dergiciliğinin Yüz Yılı", **Türkiye'de Dergiler Ansiklopediler (1849-1984)**, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1984, s. 13-54.
- Uyar, Hakkı; "Mahmut Esat Bozkurt", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Kemalizm** (C.2), İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 214-220.
- Varlık, M. Bülent; "Ülkü Halkevleri Mecmuası", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Kemalizm**, (C.2), İletişim Yayıncılık, İstanbul, s. 2001, s. 268-272.
- Yıldız, Ahmet; "Recep Peker", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Kemalizm**, (C.2), İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 58-64.

Yılmaz, Murat; “Ahmet Ağaoğlu”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce – Modernleşme ve Batıcılık**, (C.3), 5. Basım, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 304-314.

Yorgancıoğlu, Oğuz M; “Prof. Dr. Niyazi Berkes Üzerine Bir Değerlendirme 1908-1988”, **İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu Niyazi Berkes 21-23 Nisan 1999**, Yayına Hazırlayan: İsmail Bozkurt, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları, Gazimağusa, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, 2000, s. 85-95.

Ansiklopediler

Sena, Cemil; **Filozoflar Ansiklopedisi**, C. 1, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1974.

Işık, İhsan; **Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi**, C. 2-3, 3. Basım, Elvan Yayınları, Ankara, 2004.

Tezler

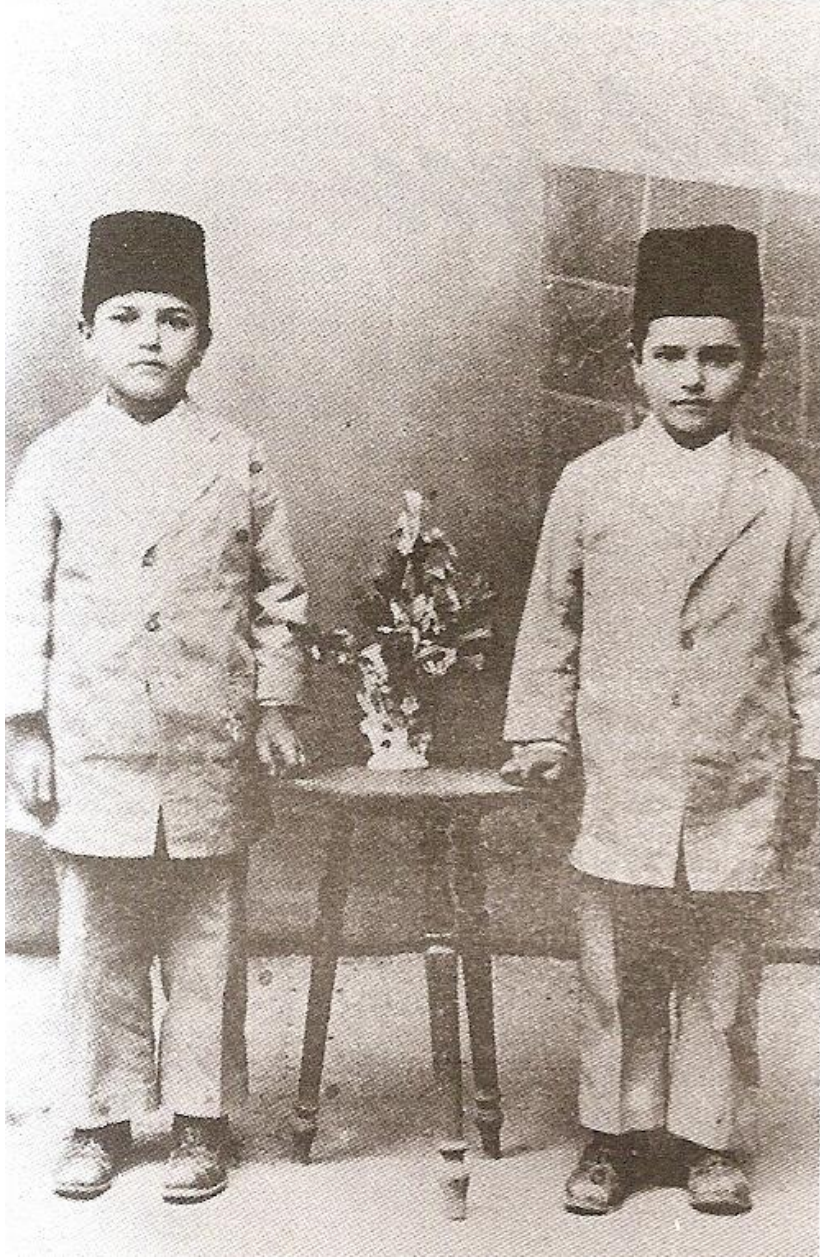
Arslan, Cumhuri; **Halil Nimetullah Öztürk’te Millileşme ve Çağdaşlaşma Kavramları**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1995.

Başaran, Mehmet; **Nafi Atıf Kansu’nun Eğitim Görüşleri ve Günümüz Eğitim Sistemine Yansımaları**, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ağrı, 2016.

Sarp, Seyhan; **Niyazi Berkes’in Çağdaşlaşma ve Eğitim İle İlgili Görüşleri**, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007.

Gül, Teoman; **Türk Siyasal Hayatında Recep Peker**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1996.

EK-1

Niyazi (solda) ikiz kardeşi Enver'le çocukluk yıllarında.

EK-2

Hayatının Son Yıllarında Niyazi Berkes